

Balkanlar'da Osmanlı Aile Hukuku İzleri: Üsküp Boşanma Defteri (1913-1916)

Traces of Ottoman Family Law in the Balkans: The Skopje Divorce Register (1913-1916)

Özden AYDIN*

Öz

Toplumsal yapının en küçük ve en önemli birimi olan aile, kadın ve erkeğin ortak bir hayat sürmek, neslin devamını sağlamak ve toplumsal düzeni korumak amacıyla yaptıkları bir akit ile kurulurdu. Evlilik, yalnızca iki bireyin değil, aynı zamanda ailelerin ve dolaylı olarak toplumun da dâhil olduğu bir kurumdur. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı eşler arasındaki birliktelik sürdürülemez hâle geldiğinde, evlilik aktinin sona ermesi yani boşanma gündeme gelirdi. İslam hukukunda boşanma, her ne kadar tek taraflı olarak erkeğin iradesine dayalı gibi görünse de aslında belirli şartlarda kadına da bu hakkı kullanma imkânı tanınmıştır. Burada dikkat çekici nokta, kadınların boşanma hakkını elde edebilmek için ya mali fedakârlıkta bulunmaları ya da hukuki süreçleri işletmeleri gerektiğidir.

Bu çalışma, 1913-1916 yılları arasında Üsküp'te kaydedilmiş 181 boşanma davasına ait defterin tasnif ve analizi üzerine hazırlanmıştır. Defter, dönemin aile yapısı, toplumsal ilişkileri ve boşanma pratikleri hakkında birincil nitelikte veriler sunmaktadır. Çalışmada yalnızca hukuki süreçler değil; aynı zamanda toplumsal cinsiyet rolleri, Üsküp merkez mahalleleri ve köylerindeki mekânsal dağılımı, nafaka ve mehir gibi ekonomik düzenlemeler, izinname ve benzeri uygulamalar da incelenmiştir. Sayısal veriler üzerinden yapılan analizler, taşrada boşanmanın hem toplumsal hem de ekonomik yönleriyle değerlendirilebileceğini göstermektedir. Üsküp boşanma defterleri, bu yönüyle Osmanlı'nın son dönemine ait aile tarihine dair özgün bir örnek teşkil etmekte; aynı zamanda mahkeme defterlerinden hareketle yapılacak yeni sosyal tarih araştırmaları için önemli bir metodolojik temel sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Üsküp, aile hukuku, boşanma davaları

Abstract

The family, the smallest and most important unit of social structure, was established through a contract between a woman and a man to live a shared life, ensure the continuation of the family line, and preserve social order. Marriage is an institution that involves not only two individuals, but also families and, indirectly, society. However, when the relationship between spouses became unsustainable for various reasons, the termination of the marriage contract, i.e., divorce, came into question. Although divorce in Islamic law appears to depend primarily on the will of the husband, women are also granted the ability to

1* Öğr. Gör. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Sivas / Türkiye, ozdenaydin@cumhuriyet.edu.tr; ORCID:0000-0003-0729-9183

seek divorce under certain conditions. Notably, however, women often had to make financial concessions or initiate legal proceedings in order to exercise this right.

This study is based on the classification and analysis of a ledger containing 181 divorce cases recorded in Skopje between 1913 and 1916. The ledger provides primary data on the family structure, social relations, and divorce practices of the period. The study examines not only legal processes but also gender roles, spatial distribution in central neighborhoods and villages of Skopje, economic arrangements such as alimony and dowry, and practices such as *izinname* (divorce certificates). Analyses based on numerical data show that divorce in rural areas can be evaluated in terms of both its social and economic aspects. In this respect, the Skopje divorce registers constitute a unique example of family history from the late Ottoman period; they also provide an important methodological basis for new social history research based on court registers.

Keywords: Ottoman Empire, Skopje, family law, divorce cases

Giriş

İslam toplumlarında ve özellikle Osmanlı'da aile kurumu, sadece bireylerin özel hayatıyla sınırlı kalmamış; toplumsal, ekonomik, siyasî ve dinî düzenin temel unsuru olmuştur. İslam hukukunun öngördüğü kurallar çerçevesinde şekillenen aile, hem bireyin hem de toplumun güvenliğini ve devamlılığını sağlayan en önemli yapı taşıdır.¹

Osmanlı toplumsal yapısı, ailenin kurulması ve korunmasına büyük önem atfetmiştir. İslam hukukunun ve geleneksel değerlerin etkisiyle aile, yalnızca bireysel bir kurum değil, aynı zamanda toplumsal düzenin devamını sağlayan en önemli unsur olarak görülmüştür. Evlilik ve aile kurumu, değişmeyen ve belirli unsurları bünyesinde barındıran, son derece muhafazakâr bir yapıya sahiptir.² Bu nedenle evlilik, toplum nezdinde kutsal bir birliktelik olarak kabul edilmiş; boşanma ise ancak zaruret hâllerinde başvurulabilecek son çare sayılmıştır.

Üsküp Boşanma Defteri'nin değerlendirilmesi, Osmanlı aile yapısının hukukî ve toplumsal boyutlarını somut veriler üzerinden inceleme imkânı sunmaktadır. Bu defterlerde yer alan kayıtlar, boşanmanın yalnızca bireysel bir aile meselesi olmadığını; aksine dönemin hukukî normları, toplumsal değerleri ve idarî uygulamalarıyla doğrudan ilişkili bir süreç olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu defter, evlilik ve boşanma mekanizmalarının pratikte nasıl işlediğini ortaya koyan önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Evlilik Bağının Kopuşu ve Boşanma Türleri

İslam hukukunda boşanma, evlilik bağına sona erdiren hukukî bir işlem olmakla birlikte, kadın ve erkek açısından farklı hak ve yetkiler doğurmuştur. Tarihsel süreçte erkeğin boşanma hakkı daha geniş bir çerçevede tanımlanırken, kadının boşanma hakkı belirli şartlara ve çoğu

1 Ömer Demirel, Adnan Gürbüz ve Muhittin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı, Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, *Başbakanlık Araştırma Kurumu*, 1, Ankara 1992, s. 95-118.

2 İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

zaman hâkim kararına bağlı kılınmıştır. Bu durum, aile hukukunda cinsiyet temelli bir yetki dağılımının varlığını açık biçimde ortaya koymaktadır.³

Boşanmanın gerçekleşebilmesi için bazı hukukî veya fiilî gerekçelerin bulunması gerekirdi. Aile bireylerinin sorumluluklarını yerine getirmemesi, huzur ve güven ortamının ortadan kalkması, eşler arasındaki anlaşmazlıklar, rızaya dayanmayan evlilikler, aklî veya bedensel kusurlar ile çocuk sahibi olamama gibi durumlar boşanma sebepleri arasında yer almaktaydı.⁴

Boşanmalar, şahitler huzurunda kadı veya hâkimin onayıyla gerçekleşmekteydi. Eşlerden birinin ölümü de evlilik birliğini hukuken sona erdirmekteydi.⁵ Kocanın tek taraflı olarak gerçekleştirdiği boşanmalarda devletin müdahalesi söz konusu olmamıştır. Eğer koca, üzerine düşen yükümlülükleri yerine getiriyorsa, kadı boşanma sürecine müdahil olmamaktadır. Buna karşılık, kadının belirli şartlar çerçevesinde kocasından ayrılabilmesi için kadının başvurusu ve kadı kararı gerekmektedir.⁶

Osmanlı toplumunda boşanma oranlarının düşük olduğu bilinmektedir.⁷ Bunun temel nedeni, talâk yoluyla gerçekleşen boşanmaların mahkeme kararına ihtiyaç duymaması ve bu nedenle her zaman tescil ettirilmemesidir.

İslam Hukukunda Üç Boşama Meselesi: Talâk, Muhâla'a ve Tefrik

İslam hukuku, evliliği korumayı ve mümkün olduğunca devam ettirmeyi tavsiye etmesine rağmen, boşanmayı da bir çıkış yolu olarak kabul etmiştir. Kur'an ve sünneti esas alan İslam hukukunda boşanma, özellikle erkeğe daha geniş haklar tanımıştır. İslam aile hukukunda boşanma üç şekilde olmakta idi. Bunlar talâk, muhâla'a ve tefrik'dir.

Talâk, kocanın tek taraflı irade beyanıyla evlilik bağına sona erdirmesini ifade eden ve en yaygın boşanma türü olarak kabul edilen bir uygulamadır.⁸ Böylelikle talâk, hem dilsel kökeni hem de hukukî muhtevası itibarıyla evlilik bağının çözülmesini ve eşlerin hukuken birbirinden ayrılmasını ifade eden temel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

3 Colin Imber, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenisehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul 2000, s. 80; Saadet Maydaer, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, (2007), s. 300.

4 Bilgehan Pamuk, "XVII. Yüzyıl Erzurumunda Toplumsal Bir Vaka: Şartlı Boşanma, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/30, (2003), s. 105.

5 Mustafa Işık, *Tarihi Kayseri'de Kadının Adı*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2005, s. 54.

6 M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, İstanbul 2021, s. 43.

7 Ronald C. Jennings, "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri", *JESHO*, XVIII/1, (1975), p. 95-96.

8 H. İbrahim Acar, "Talâk", *DİA*, 39, (2010), s. 496-500; J. Schacht, "Talâk", *İA*, 11, (1993), s. 688; Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, Cilt: 2, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 106; E. Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 453; Ahmet Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı Özel Hukuk-1*, C. 2, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 261.

Talâk, ric'î⁹ ve bâin¹⁰ olmak üzere ikiye ayrılmakta; talâk-ı selâse halinde ise evlilik kesin olarak sona ermektedir.¹¹ Talâkta, ilk iki boşamadan sonra kocanın eşine yeniden dönme imkânı bulunmaktadır. Ancak üçüncü talâkın gerçekleşmesiyle birlikte, eşlerin yeniden evlenmeleri mümkün değildir. Bu nedenle üçüncü boşanma “beynûnet-i kübrâ”¹² (büyük ayrılık) olarak adlandırılmaktadır. Buna karşılık talâk sayısının bir veya ikiye sınırlı olduğu durumlarda, evliliğin yeniden kurulmasına imkân tanındığından bu durum “beynûnet-i suğrâ”¹³ (küçük ayrılık) şeklinde ifade edilmektedir.

Muhâla'a, kadının belirli mali haklarından feragat etmesi karşılığında kocanın rızasıyla gerçekleşen karşılıklı anlaşmaya dayalı bir boşanma türüdür.¹⁴ Bu yönüyle muhalâ'a, İslâm aile hukukunda kadına boşanma sürecinde belirli bir inisiyatif tanyan ve evliliğin sürdürülemez hale geldiği durumlarda uygulanabilen önemli bir hukukî kurum niteliğindedir.

Türk aile hukuku tarihinde en çok tartışılan ve zaman içinde değişikliğe uğrayan konulardan biri, kazaî/adlî boşanma yani hâkim kararıyla evliliğin sona erdirilmesidir. İslâm hukukunda da yer bulan bu boşanma türünde, kadın çoğu zaman mahkemeye başvurarak hakkını kullanmakta ve evlilik bağının hâkim hükmüyle çözülmesini talep edebilmektedir.¹⁵ Bu bağlamda tefrik (ayırma), belirli ve meşru sebeplerin varlığı halinde hâkim kararıyla evliliğin sona erdirilmesini ifade etmektedir.¹⁶

9 Ric'î talâk, yeniden evlenme akdi yapmaya gerek kalmadan evlilik hayatına dönüş imkânı veren bir boşama türüdür. Bu boşamada koca, iddet süresi içinde kararından vazgeçerek eşine bildirdiğinde evlilik kendiliğinden devam eder; yeni nikâh, şahit ya da mehir gerekmez. İddet süresince tarafların evlilikten doğan hak ve sorumlulukları devam eder, hatta taraflardan biri vefat ederse diğeri mirasçısı olur. Ric'î talâkın geçerli olabilmesi için evliliğin fiilen başlamış olması, boşamanın sarîh fakat şiddet ve mübalağa içermeyen sözlerle yapılması ve üçüncü boşama olmaması şarttır. Bkz. Karaman, “Anahatlarıyla İslam Hukuku”, s. 115; Orhan Çeker, *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, Mehîr Vakfı Yayınları, Konya 2012, s. 51; S. Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara 2002, s. 228; Yahya Dertli, *İslam Aile Hukukunda Geçici Evlenme Engelleri*, Yayınevi Belirtilmemiş, Kahramanmaraş 2012, s. 63.

10 Talâk-ı bâin ise evliliği ayırıcı nitelikte sona erdiren boşamadır. Bu durumda eşler derhal ayrılır, karşılıklı hak ve sorumluluklar sona erer; yalnızca kadına iddet süresince, hamile ise doğuma kadar nafaka ödenir ve ödenmemiş mehir muaccel hale gelir. Eşler artık birbirine mirasçı olamaz. Koca eşini yeniden almak isterse, kadının rızasıyla yeni nikâh ve mehir verilmesi gerekir. Üçüncü boşama hakkı kullanılmışsa evlilik tamamen sona erer. Ayrıca, evlenme akdinden sonra cinsel temas veya sahih halvet gerçekleşmeden yapılan boşama da bâin talâk sayılır. Bkz. Akgündüz, “İslam ve Osmanlı Hukuku”, s. 265-266; Dertli, “İslam Aile Hukukunda”, s. 63; Çeker, “Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, s. 52; Ekinci, “Osmanlı Hukuku”, s. 454.

11 Akgündüz, “İslam ve Osmanlı Hukuku”, s. 263.

12 Halil Cin-Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya 2022, s. 425.

13 Acar, “Talâk”, s. 499.

14 Fahrettin Atar, “Muhâlea”, *DİA*, 30, (2010), s. 399; Karaman, “Anahatlarıyla İslam Hukuku”, s. 119; Ekinci, “Osmanlı Hukuku”, s. 456; M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2009, s. 291; Gökhan Erdoğan, *İslam ve Osmanlı Aile Hukukunda Boşanma ve Sonuçları*, (Doktora Ödevi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2014, s. 18.

15 Akgündüz, “İslam ve Osmanlı Hukuku”, s. 268.

16 Sözlükte “iki şeyi birbirinden ayırmak” anlamına gelen tefrik, fıkıh açısından, kadının mahkemeye başvurusu üzerine hâkim kararıyla evliliğin sona erdirilmesini, yani kazâi boşanmayı ifade eder. Bilgi için bkz. H. İbrahim Acar, “Tefrik”, *DİA*, 40, (2011), s. 277-279. Boşanma çeşitleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Selçuk Üniversitesi, Konya 1988; M. Akif Aydın “Osmanlı Hukukunda Kazâi Boşanma “Tefrik”, *Osmanlı Araştırmaları*, IX, s. 1-12; Menderes Gürkan, “İslam Aile Hukukunda Karıya Tanınan Boşama Yetkisi: Tefvîzüt-Talâk”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 18, (2011), s. 275-310; Ekinci, *Age*, s. 457.

Üsküp Boşanma Defteri (1913-1916): Arşiv Belgelerine Dayalı Bir İnceleme

Üsküp Boşanma Defteri'ne ilişkin analizlere başlamadan önce, şehrin Osmanlı idaresi altındaki tarihsel gelişimini ele almak, konunun toplumsal ve hukuki bağlamını anlamlandırmak açısından önem arz etmektedir.

Üsküp, 1392 yılında I. Bayezid döneminde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.¹⁷ Balkanlar'daki stratejik konumu nedeniyle hem askerî hem de idari açıdan önemli bir merkez olmuştur. Osmanlı idaresinde Paşa Sancağı (Paşa Livası) adıyla anılan ve Rumeli Eyaleti'nin önemli sancaklarından biri hâline gelmiştir.¹⁸ Şehir, Osmanlı döneminde yalnızca bir idarî merkez değil, aynı zamanda ticaret, kültür ve ilim merkezi olarak da öne çıkmıştır. 15. ve 16. yüzyıllarda inşa edilen camiler, medreseler, hanlar, hamamlar ve köprüler sayesinde klasik Osmanlı şehir dokusunu yansıtan bir görünüm kazanmıştır. Meşhur Taşköprü, Gazi İsa Bey Medresesi, Murad Paşa Camii ve Kurşunlu Han bu dönemin önemli eserleri arasında yer alır.¹⁹

Nüfus bakımından da dikkat çekici bir çeşitliliğe sahip olan Üsküp'te, Müslüman Türkler, Arnavutlar, Yahudiler, Sırlar, Makedonlar ve diğer topluluklar birlikte yaşamış; bu çok kültürlü yapı Osmanlı şehir hayatının karakteristik bir örneğini oluşturmuştur.²⁰ Şehir özellikle ticaret yolları üzerindeki konumu sayesinde zengin bir ekonomik hayat sürdürmüş, pazarları Balkanlar'ın canlı merkezleri arasında sayılmıştır.²¹ Osmanlı'nın son dönemlerinde (19. yüzyıldan itibaren) milliyetçilik hareketlerinin etkisiyle şehirde toplumsal ve siyasi değişimler yaşanmıştır. 1912'deki Balkan Savaşları sonunda Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak Sırp yönetimine geçmiştir.²²

Üsküp Boşanma Defteri'nin Özellikleri

Osmanlı toplumu üzerine yapılan araştırmalarda aile kurumu, evlilik pratikleri ve boşanma hadiseleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu alanlarda gerek sosyal tarih, gerek hukuk tarihi çerçevesinde pek çok çalışma ortaya konmuştur. Ancak doğrudan boşanma defterlerini esas alarak yapılan müstakil bir çalışmaya rastlanmamaktadır.

Osmanlı dönemine ait boşanma kayıtları üzerine yapılan araştırmalar, aile yapısı, toplumsal ilişkiler ve hukuk uygulamaları hakkında önemli veriler sunmuş, bu alanda zengin bir literatür oluşturmuştur. Ancak çalışmaların sayısının fazla ve kapsamlarının geniş olması nedeniyle, bu araştırmada hepsine ayrıntılı biçimde yer verilmemiştir. Bu nedenle, doğrudan Üsküp Boşanma

17 Aşıkpaşaoğlu, *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, haz. H. Nihal Atsız, MEB Yayınları, İstanbul 1992, s. 58; Aleksandar Stoyanovski, "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Devrinde İdari Taksimatı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (1974), s. 216.

18 Mehmet İnbaşı, "Üsküp", *DİA*, 42, (2012), s. 378-379.

19 Agm., s. 378-379; Hasan Telli, *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.

20 İnbaşı, "Üsküp", s. 379; Yakup Ahabab, *Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911)*, (Yayınlanmamış Doktor Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

21 İnbaşı, "Üsküp", s. 379-380.

22 Agm., s. 380.

Defteri'nin incelenmesine katkı sağlayacak nitelikteki çalışmalar temel alınmış, diğerleri ise genel bir çerçeve oluşturmak amacıyla değerlendirmeye dâhil edilmiştir. Böylece hem mevcut literatürün bütünlüğü korunmuş hem de araştırmanın coğrafi ve kronolojik sınırları içinde derinlemesine bir analiz yapılması amaçlanmıştır.

Üsküp Boşanma Defteri, aslen Makedonya Devlet Arşivi'nde bulunmakta iken 2013 yılında başlatılan çalışmalar ve Makedonya Devlet Arşivleri ile yapılan mutabakat neticesinde Osmanlı Arşivleri'ne kazandırılmıştır. Defterin görüntüleri taranarak tasnif işlemleri gerçekleştirilmiş ve böylelikle Osmanlı Arşivi'nde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Söz konusu defter, Osmanlı Arşivinde YB (021).d. 400 fon kodu ve numarasıyla tasnif edilmiştir.²³

Defterin Makedonya'da tasnifi sırasında ebatları ve dış özelliklerine dair herhangi bir kayıt tutulmadığından, bu durum eserin dış tenkidinin yapılmasını güçleştirmiştir. Bununla birlikte, defterdeki yazı karakterlerinin büyüklüğü ve ortalama satır sayısı esas alınarak defterin yaklaşık 20-24 x 28-34 cm ölçülerinde olduğu tahmin edilmektedir. Tasnif sürecinde sayfalara numara verilmemiştir. Ancak defterin ilk kısımlarında her bir kayda numara verilmiş olup bu numaralandırma 22. kayda kadar devam etmektedir. 22 numaralı kayıt, üzeri çizilerek iptal edilmiştir. Bu kayıttan sonraki kayıtlarda ise herhangi bir numaralandırma yapılmamıştır. Defter bu şekildeki bir düzenlemeyle toplamda 63 sayfadan müteşekkildir.

Defterin düzeni açısından dikkat çekici bazı hususlar vardır. Özellikle 14. sayfasında, “eşya beyyinesi” başlığı altında ayrıntılı bir tablo yer almaktadır. Bu tabloda, boşanma davaları sırasında gündeme gelen malların kaydı tutulmuş olup, toplam 94 kalem eşya isimleri ve miktarlarıyla birlikte tek tek listelenmiştir. Böylece defter yalnızca boşanma davalarına dair hukukî süreci yansıtmakla kalmamış, aynı zamanda dönemin günlük yaşamına, ailelerin maddi kültürüne ve ev içi eşyaların çeşitliliğine dair bazı veriler sunmuştur.

Defterin muhtevası incelendiğinde, kayıtların belirli bir düzen içerisinde tutulduğu tespit edilmiştir. Genel olarak her sayfada üç boşanma kaydına yer verilmiş olmakla birlikte, bazı kayıtların hacim bakımından uzun olması sebebiyle kimi sayfalarda yalnızca tek bir kaydın bulunduğu, hatta bazı durumlarda da sayfaların boş bırakıldığı görülmektedir. Kayıtların büyük bölümünde boşanmaya taraf olan erkek ve kadının isimleri ile ikamet ettikleri mahalle gibi temel bilgilere yer verilmiştir. Bununla birlikte, bazı kayıtlarda kadınların ya da erkeklerin isimlerinin zikredilmediği ya da taraflardan birinin ikametgâhına dair bilginin eksik bırakıldığı da dikkat çekmektedir. Örneğin, Gazi Menteş Mahallesi'nden Receb bin Abdülkerim ve Ramazan bin

23 Defterdeki kayıtların rahat incelenmesi ve istenildiği takdirde kayıtlara daha rahat ulaşılabilmesi amacıyla sayfalar tarafımızdan numaralandırılmıştır.

Salih'in zevceleri²⁴, yine Serakine karyesinden Kahraman bin Hamdi'nin zevcesi isimleri²⁵ Cedit İsa Bey Mahallesi'nden Lalezar binti Şaban'ın zevci isimleri belirtilmeden boşanmışlardır.²⁶

Üsküp Boşanma Defteri'nde yer alan kayıtların incelenmesi sırasında bazı hususlarda düzeltme ve değerlendirme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Öncelikle, kimi boşanma kayıtlarında boşanmanın *mahalle ihtiyar heyeti huzurunda*²⁷ gerçekleştiği belirtilmişken, bazı kayıtlarda bu ifade *mahalle heyeti*²⁸ şeklinde kısaltılmıştır. Çalışmada terminolojik tutarlılık sağlamak amacıyla bu ibareler *mahalle ihtiyar heyeti* biçiminde düzeltilmiştir. Bunun yanında, Kapıcı Hamza Mahallesi sakini olan davacı Selim'in baba adı kaydedilmemiştir.²⁹ Üsküp'ün Gazibaba Mahallesi ile başlayan bir başka kayıta ise davanın üstü çizilerek iptal edildiği görülmektedir.³⁰

Bunlardan başka boşanma davalarının icra edildiği yerler hakkında farklı ifadeler kullanılmıştır. *Cema'at huzurunda*³¹, *mahkeme-i şer'iyeye dairesinde*³² ve *şuhûd-ı hazıranın iştihâdi üzere*³³ gibi farklı kalıpların kullanımı, kayıtların standart bir formdan ziyade dönemin uygulama çeşitliliğini yansıttığını göstermektedir. Ayrıca bazı kayıtlarda tarihlerde maddi hatalar mevcuttur. Örneğin sayfa 38'de tarih 1331 yerine 1330 olarak yazılmış³⁴, sayfa 40'da ise ay ismi yanlış verilerek 20 Mart 1331 tarihi 2 Haziran 1915 olarak değil, Mayıs olarak hesaplanmıştır.³⁵ Yine bazı kayıtlarda tarafların mühürleri bulunmadığından ve okuma-yazma bilmediklerinden dolayı *Mühr-i zâtî olmadıklarından ve yazı bilmediklerinden parmak işareti tarafımızdan tasdik*

24 Gazi Mentеш mahallesinden Receb bin Abdülkerim zevcesini itlâk eylediğinin kaydı. 24 Teşrin-i evvel 1329. BOA, YB, 021.d./400, s. 10. Yine Ramazan bin Salih zevcesini itlâk eylediği kaydı. 23 Kanun-ı evvel 1329. BOA, YB, 021.d./400, s. 11.

25 Üsküb'ün Serakine karyesinden Kahraman bin Hamdi zevcesi biçareyi 12 Teşrin-i evvel 1330 tarihinde mahkeme-i şer'iyeye dairesinde itlâk etmiştir. Mahalle muhtarı hazır olduğu halde talâk olunmuştur. Yenitepe muhtarı. Bkz. BOA, YB, 021.d./400, s. 28.

26 Cedit İsa Bey mahallesinden Lalezâr binti-Şaban'ı zevcesi itlâk eylediği kaydı. 1 Kanun-ı sani 1329. BOA, YB, 021.d./400, s. 12.

27 Üsküb'ün Yenitepe mahallesinden Cemail bin Kazım zevce-i menkûhası Nazlı binti-İbrahim nâm hatûnu mahalle ihtiyar heyeti huzurunda itlâk etmiştir ve imam efendinin tasdiki üzere 9 Teşrin-i Sani 1330. BOA, YB, 021.d./400, s. 30-31, 35.

28 Üsküb'ün Yenitepe mahallesinden Demir bin İbrahim zevce-i menkûhası Arife binti-Şahin nâm hatûnu Eylül'ün yirmi ikinci günü mahalle heyeti hazır olduğu halde tatlik edilmiştir. 21 Kanun-ı sani 1330. BOA, YB, 021.d./400, s. 35.

29 Üsküb'ün Kapıcı Hamza mahallesinde Selim bin (boşluk) zevce-i menkûhası Hanife binti- Mustafa nâm hatûn mahalle heyeti-i/ihiyariyesi hazır olduğu halde tatlik edilmiştir. Eylül'ün on beşinci günü tatlik edilmiştir. 21 Kanun-ı sani 1330. Bkz. BOA, YB, 021.d./400, s. 35.

30 BOA, YB, 021.d./400, s. 33.

31 Yenibayır mahallesinde Bahriye binti- Bayram nâm hatûnu zevci Yaşar bin Hızır 1 Subat 1330 tarihinde cema'at huzurunda tatlik eylediği tasdiken iş bu mahalle temhir eyledim. 5 Temmuz 1331. BOA, YB, 021.d./400, s. 42.

32 Üsküb'ün Hamidiye Vardar mahallesinde İsmail bin Rüstem zevce-i menkûhası mahalle-i mezbûreden Hatice binti- Bayram nâm kimesne mahkeme-i şer'iyeye dairesinde talâk-ı selâse ile tatlik olunmuştur. 13 Ağustos 1331. Bkz. BOA, YB, 021.d./400, s. 43.

33 Üsküb'ün Gazi Baba mahallesinde Muharrem bin Salih nâm kimesne zevce-i menkûhası Müslife binti- Süleyman nâm hatunu mezbûr zevci Muharrem bin Süleyman dört sene mukaddeman talâk olmasına ve şuhûd-ı hazıranın iştihâdi üzere mezbûreye izinnâme verilmesine karar verilmiştir. 1 Mart 1331. BOA, YB, 021.d./400, s. 38.

34 BOA, YB, 021.d./400, s.38.

35 BOA, YB, 021.d./400, s. 40.

*olunur*³⁶ ibaresi yer almaktadır. Ayrıca kimi kayıtlarda tarihler hicrî takvime göre verilmiş olup bu durum tarihlerin değerlendirilmesinde dikkat gerektiren bir husustur.³⁷

Davacıların Etnik ve Toplumsal Statüleri

Osmanlı toplum düzeni, etnik, dini ve sosyal bakımdan farklı unsurları bünyesinde barındıran çok katmanlı bir karaktere sahiptir. Üsküp'e ait boşanma defterlerinde bu çok katmanlı toplumsal yapının izleri açık biçimde görülmektedir. Defterde yer alan kayıtlar, farklı etnik ve dini gruplardan bireylerin aynı hukukî sistem içinde yer aldığını ve kimlik bilgilerinin dönemin resmî terminolojisine uygun biçimde kaydedildiğini göstermektedir.

İlk olarak 1913 yılına ait bir boşanma kaydında davacı olarak adı geçen Abbas bin Süleyman'ın *Kıptî*³⁸ olduğunun belirtilmesi, Osmanlı resmî belgelerinde kimlik unsurlarının nasıl kayda geçirildiğine dair dikkate değer bir örnektir. Yine 1914 yılına ait kayıttaki Kazım bin Salih³⁹, Hüseyin bin Hüseyin'in⁴⁰, Yenitepe Mahallesi'nden Zeynel bin Mehmed'in Kıptî oldukları belirtilmiştir.⁴¹ Kayıtlarda kişilerin etnik ya da toplumsal kimliklerinin belirtilmesi, hem kimliklerin tanınmasını hem de dava taraflarının ayırt edilmesini kolaylaştırmıştır.

Defterin bir diğer dikkat çekici yönü, kayıtlarda geçen şahıs adlarının çeşitliliğidir. Özellikle Müslümanlara ait kayıtlarda, klasik İslâm dünyasında yaygın olan isimlerin yanı sıra, yerel kültür ve dil unsurlarını yansıtan adlara da rastlanmaktadır. Bu durum, dönemin Üsküp toplumunda Osmanlı-Türk kültür çevresi ile yerel geleneklerin bir arada varlığını sürdürdüğünün önemli göstergelerinden biridir. Nitekim kadın isimlerinde *İzlata (altın) Paşo*⁴² veya *Afife bint-i Dukov/Dokov*⁴³ gibi örnekler hem yerel söyleyişleri hem de bölgesel etkileşimleri somut bir biçimde ortaya koymaktadır.

Osmanlı toplumunda aile hukukuna dair belgeler yalnızca tarafların etnik kimliklerini değil, aynı zamanda onların sosyal ve ekonomik konumlarına dair bilgileri de yansıtmaktadır. Üsküp Boşanma Defteri'nde yer alan kayıtlar bu açıdan da önemlidir. Nitekim 29 Ekim 1913

36 Üsküp'ün Yenibayır mahallesinde Salih bin Hüseyin zevce-i menkûhası Bahriye bint-i Ali nâm hatûnu mahkeme-i şer'îye dairesinde itlâk olunmuştur. 6 Mayıs 1331/19 Mayıs 1915. Mühr-i zati olmadıklarından ve yazı bilmediklerinden parmak işareti tarafımızdan tasdik olunur. Bkz. BOA, YB, 021.d./400, s.39.

37 BOA, YB, 021.d./400, s. 42.

38 Kıptî Abbas bin Süleyman zevcesi Emşo bint-i Muharrem'i itlâk eylediğinin kaydı. 12 Teşrin-i sani 1329. BOA, YB, 021.d./400, s. 30.

39 Kıptî Kazım bin Salih zevcesi Nazlı bint-i Demir'i itlak eylediğinin kaydı. 11 Kanun-i Sani 1329/24 Ocak 1914. Mezkure nikâhla diğerine tezviç edilmiştir. 2 Mart 1330. BOA, YB, 021.d./400, s. 9.

40 Kıptî Hüseyin bin Hüseyin zevcesi Saliha bint-i İbrahim'i itlâk eylediği kaydı. 27 Teşrin-i evvel 1329. BOA, YB, 021.d./400, s. 12.

41 Yenitepe mahallesinden Kıptî Zeynel bin Mehmed zevcesi Hanife bint-i İbrahim'i itlâk etmiştir. 13 Şubat 1329. BOA, YB, 021.d./400, s. 13.

42 Gazi Baba mahallesinde Muharrem bin Hüseyin zevcesi İzlata Hatice'yi itlâk eylediği kaydı. 5 Kanun-ı evvel 1329. BOA, YB, 021.d./400, s. 11.

43 Kıptiyan mahallesinde Timur Ali bin Şaban zevcesi Afife bint-i Dukov/Dokov'ı itlâk eylediği kaydı. 5 Şubat 1329. BOA, YB, 021.d./400, s. 9.

tarıhli kayıttta İbrahım'ın mesleğinin *fatıoncu*⁴⁴ olarak belirtilmesi, ya da 2 Şubat 1914 tarıhli kayıttta *Kassab Mustafa*⁴⁵ adının geğmesi boşanma kayıtlarının mesleki kimlikleri de iğerdiğini göstermektedir. Yine 5 Şubat 1916 yılına ait kayıttta zevc Mustafa Bey geğimini *Kitapçılık* yaparak sağladığı görülmektedir.⁴⁶

Bu tür veriler, bireylerin toplumsal konumlarını, geğim biçimlerini ve mesleklerin aile yaşamaına etkilerini anlamak ağısından önemli birer gösterge dir. Bu yönüyle boşanma defterleri, yalnızca aile ilişkilerini değil, aynı zamanda dönemin ekonomik ve toplumsal yapısını ortaya koyan çok yönlü bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

Resmî kayıtlarda şahıs isimlerinin zikredilişı sırasında kimi zaman “Hacı” unvanına da yer verildiği görülmektedir. Bu unvan, esasen İslâm'ın beş temel ibadetinden biri olan hac vazifesini yerine getiren kimselere verilen dini-sosyal bir statü göstergesidir. Üsküp Boşanma Defteri'nde İbrahım'ın *Hacı*⁴⁷ olduğunun belirtilmesi, defterin yalnızca boşanma olayını kayda geğirmekle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda tarafların toplumsal konumlarını da ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu durum, boşanma kayıtlarının hem hukukî hem de sosyo-kültürel ağıdan zengin birer kaynak olarak değerlendirilebileceğini; bireylerin dini, sosyal ve kültürel kimliklerinin hukukî belgelere nasıl yansıdığını anlamak bakımından da önemli ipuçları sunduğunu ortaya koymaktadır.

Üsküp Boşanma Defteri'ne Göre Boşanma Sayıları ve Oranları (1913-1916)

Üsküp Boşanma Defteri, Osmanlı döneminde şehirdeki boşanma olaylarının kayıt altına alındığı en önemli birincil kaynaklardan biridir. Bu defter, boşanma taleplerinin hangi mahallelerde yoğunlaştığını, tarafların durumunu ve çocukların velayet ile nafaka durumlarını iğereren detaylı bilgiler sunmaktadır. Aşağıdaki tablo, 1913-1916 yılları arasında defterde yer alan boşanma kayıtlarının yıllara göre dağılımlarını ve oranlarını göstermektedir. Böylece söz konusu dönemde Üsküp'teki boşanma eğilimleri ve sosyal yapıya dair önemli ipuçları elde edilebilmektedir.

Tablo 1. Yıllara Göre Boşanma Sayıları ve Oranları

Yıl	Boşanma Sayısı	Boşanma Oranı (%)
1913	9	4,97%
1914	64	35,36%
1915	71	39,23%
1916	37	20,44%
Toplam	181	

Kaynak: BOA,YB, 021.d./400.

44 Faytoncu İbrahım zevcesi Seyyide bint-i Bayram'ı itlâk eylediğinin kaydı. 16 Teşrinievvel sene 1329/29 Ekim 1913. Mezbûre hatûn diğerine tezvıc edilmiştir. BOA,YB, 021.d./400, s. 4.

45 Üsküb'ün Hamidiye mahallesinde sakin Palanganlı Kassab Mustafa zevcesi Nadire bint-i İbrahimi itlak eylediğinin kaydı. 21 Kanun-i Sani 1329. BOA,YB, 021.d./400, s. 5.

46 Karakapucu mahallesinden Kitabcı Mustafa zevcesi Ayşe bint-i Mustafa'yı itlâk etmiştir. 23 Kanun-ı Sani 1331. BOA,YB, 021.d./400, s. 54.

47 Hacı İbrahım Bey familyası Asiye Hanım'ı itlâk edip ve mezkureyi nikâh ve nafaka hakkı olan otuz beş aded Osmanlı lirası vasıtasıyla mezkûreye teslim etmiştir. 5 Mayıs 1330. BOA,YB, 021.d./400, s. 17.

Tablo 1'deki verilere göre Üsküp'te 1913–1916 yılları arasındaki boşanma davalarında belirgin bir artış ve sonrasında dikkat çekici bir düşüş gözlenmektedir. 1913 yılında oldukça düşük bir orana (%4,97) sahip olan dava sayısı, 1914 ve 1915 yıllarında hızlı bir artış göstererek toplam davaların yaklaşık dörtte üçünü oluşturmuştur. 1916 yılına gelindiğinde ise oran %20,44'e gerilemiştir.

Tablo 1'de 1916 yılında boşanma oranlarında gözlenen düşüş, dönemin siyasal ve askerî gelişmeleriyle yakından ilişkilidir. Üsküp ve çevresi, Balkan Savaşları sonrasında henüz toplumsal ve idarî istikrarını yeniden tesis edememişken, I. Dünya Savaşı'nın Balkan cephesinde yoğunlaşan askerî hareketliliğiyle karşı karşıya kalmıştır. 1915-1916 yıllarında bölgede artan seferberlik uygulamaları, erkek nüfusun önemli bir kısmının cepheye sevk edilmesine, buna bağlı olarak da aile yapısının fiilen askıya alınmasına yol açmıştır. Bu durum, boşanma gibi hukuki süreçlerin ertelenmesine veya resmî kayıtlara yansımamasına neden olmuştur. Ayrıca savaş koşullarının getirdiği idarî aksaklıklar, mahkemelerin işleyişinde yaşanan kesintiler ve nüfus hareketliliği, 1916 yılında boşanma davalarının sayısal olarak azalmasında etkili olmuştur.

Üsküp Boşanma Defteri Kayıtlarında Boşanma Türlerine Göre Cinsiyet Dağılımı

Üsküp Boşanma Defteri'nde yer alan kayıtlar, yalnızca boşanma olaylarının sayı ve tarihlerini değil, aynı zamanda boşanma sürecinin taraflar üzerindeki etkilerini ve hangi tarafın boşanmayı talep ettiğini de göstermektedir. Bu yönüyle defter, boşanma türleriyle birlikte kadın ve erkeklerin süreçteki rollerini karşılaştırma imkânı sunmaktadır. Aşağıdaki 2 numaralı tablo, 1913-1916 yılları arasında kaydedilen boşanma vakalarının türlerine göre dağılımını ve bu dağılımlarda kadın ile erkeklerin konumunu ortaya koymaktadır. Böylece, dönemin toplumsal cinsiyet ilişkilerine ve boşanma pratiklerine dair önemli bir değerlendirme zemini sağlanmaktadır.

Tablo 2. *Boşanma Türlerine Göre Cinsiyet Dağılımı*

Boşanma Türü	Açıklama	Sayı	Oran %
Erkeklerin başlattığı boşanma	Talâk yoluyla gerçekleşen boşanmalar	157	86,74%
Kesin, geri dönülmez boşanma	Talâk-ı bâin yoluyla gerçekleşen boşanmalar	4	2,21%
Kadınların başlattığı boşanma	Muhâla'a yoluyla gerçekleşen boşanmalar	18	9,94%
Şartlı boşanma	Belirli şartlara dayalı boşanma davaları	1	0,55%
Dava iptali	Boşanma gerçekleşmeden sonlanan davalar	1	0,55%

Kaynak: BOA, YB, 021.d./400.

Tablo 2'ye göre, 1913-1916 yılları arasında boşanma vakalarının büyük çoğunluğu (%86,74) erkeklerin talâk yoluyla başlattığı davalardan oluşmaktadır. Bu durum, dönemin toplumsal yapısında boşanma hakkının ağırlıklı olarak erkeklerin elinde olduğunu açıkça göstermektedir. Kadınların başlattığı muhâla'a türü boşanmaların oranı (%9,94) daha sınırlı kalmakla birlikte, kadınların da belirli koşullar altında evlilikten ayrılma girişiminde bulunabildiğini göstermesi açısından önemlidir. Talâk-ı bâin, şartlı boşanma ve dava iptali gibi nadir görülen kayıtlar ise (%3 civarında) boşanma çeşitliliğinin sınırlı ancak mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu tablo, Üsküp'te boşanma kararlarının çoğunlukla erkekler tarafından verildiğini göstermektedir. Erkeklerin talâk yoluyla boşanmada belirleyici olduğu görülürken, kadınların ise daha az oranda da olsa muhâla'a yoluyla boşanma hakkını kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, dönemin toplumsal yapısında erkeklerin hukuki süreçlerde daha etkin olduğunu, ancak kadınların da bazı durumlarda kendi iradeleriyle bu sürece katıldıklarını ortaya koymaktadır.

1915 yılına ait iptal edilen kayıttan anlaşıldığı üzere, İbn Kocacık Mahallesi'nde yaşayan Tefvik bin Bekir'in, aynı mahalleden Mihrişah binti Şemseddin ile gerçekleştirmiş olduğu evlilik akdi geçerlilik kazanmamıştır.⁴⁸ Söz konusu nikâhın akdedilmediği tespit edilmiş ve bu nedenle evlilik iptal edilmiştir (5 Temmuz 1331/18 Temmuz 1915). Bu durum, dönemin aile hukukuna ilişkin uygulamalarda, nikâh akdinin şekil şartlarının yerine getirilmemesi halinde evliliğin hükümsüz sayılabileceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Üsküp Mahalle ve Köylerinde Boşanma Davaları

1913 yılına ait dava kayıtları, 25 Ekim 1913 ile 18 Aralık 1913 tarihleri arasında kapsamaktadır ve bu dönemde toplam dokuz adet boşanma davası görülmektedir. Kayıtların içinde altı kişinin ikamet ettiği mahalle veya köy bilgisi belirtilmemiştir.

1914 yılına ait dava kayıtları 28 Ocak-30 Aralık 1914 tarihleri arasında toplam 64 dava kaydı tespit edilmiştir. Aynı mahallede ikamet eden kişi sayısı iki olup, altı davada ise tarafların ikamet yerleri kayıt edilmemiştir.⁴⁹ Bunun dışında, sayfa 17 numaralı kayıta ise yalnızca *Çayır tarafında* ikamet ifadesi kullanılmış, net bir konum belirtilmemiştir.⁵⁰ Yine *İşkodralı Murad* adlı davacının memleketi bilgisi belirtilmiş fakat ikamet adresi verilmemiştir.⁵¹ Davaların büyük kısmının Üsküp merkez mahallelerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

1915 yılında, 2 Ocak 1915-29 Aralık 1915 tarihleri arasında toplam 71 dava kaydedilmiştir. Bir dava iptali söz konusudur.⁵² Davacıların ikamet adresleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. 1916 yılı dava kayıtları 5 Ocak 1916-1 Mayıs 1916 tarihleri arasında olup toplam 37 davayı ihtiva etmektedir. Kayıtlarda *Küplüçeli Bekir*⁵³ adlı kişinin memleketi belirtilmiş olmakla birlikte, ikametgâhına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1916 yılında Pazarbaşı Mahallesi'nden yalnızca bir boşanma kaydının bulunması, söz konusu boşanma defterinin bu tarihte sonlandırılmış olma olasılığıyla ilişkilendirilebilir.

48 İbn Kocacık mahallesinde Tefvik bin Bekir mahalle-i mezkureden Mihrişah binti-i Şemseddin nâm hatûnu akd edilmemiştir. Nikâhi iptal olunmuştur. 5 Temmuz 1331. BOA, YB, 021.d./400, s. 41.

49 BOA, YB, 021.d./400, s. 8, 10-12, 16, 17.

50 Çayır tarafında mukim Kayhan? mahallesinde sakin Müştak Ağa bin Zeki zevcesi Hatice binti-i Murad'ı itlak etmiştir. 24 Mart 1330. BOA, YB, 021.d./400, s. 17.

51 Üsküb'ün Gazi İskender mahallesinden İşkodralı Murad bin Süleyman zevce-i menkûhası Nakife binti-i Eyüp Bey nâm hatûn mahkeme-i şer'îye dairesinde itlak olunmuştur. 9 Teşrin-i sani 1330. BOA, YB, 021.d./400, s. 30.

52 BOA, YB, 021.d./400, s. 41.

53 Küplüçeli Bekir bin Aydın zevcesi Kadriye binti-i Abdullah sağır oğlu Enver'i babası Bekir'e teslim edip nafaka ve hakk-ı hadaneden vaz geçmek şartıyla itlak ettik. 11 Şubat 1331. BOA, YB, 021.d./400, s. 57.

Osmanlı sicillerinde defterlerin belirli bir dönemi kapsayacak şekilde tutulduğu göz önünde bulundurulduğunda, tek bir kaydın yer alması, defterin bu yıl içinde kapanmış veya yeni defterin açılmasına kadar kayıt tutulmamış olabileceğini düşündürmektedir. Bu durum, verilerin eksiksiz olmamasının yanında, sicil işlemlerinin düzenli şekilde sonlandırıldığını ve boşanma olaylarının kayıt altına alınmasının sistematik bir süreç çerçevesinde yürütüldüğünü göstermektedir.

Üsküp Boşanma Defteri, 1913-1916 yılları arasında şehir merkezine bağlı kaza, mahalle ve köylerde gerçekleşen boşanma vakalarını düzenli bir biçimde kayda geçiren önemli bir arşiv kaynağıdır. Defterde yer alan kayıtlar, hem Osmanlı aile hukukunun taşradaki işleyişini hem de dönemin toplumsal ve demografik yapısını yansıtan veriler sunmaktadır. Aşağıdaki tabloda, Üsküp kazasına bağlı kaza, mahalle ve köylerde 1913-1916 yılları arasında görülen boşanma davalarının yıllara göre dağılımı sunmakta olup, hem niceliksel hem de mekânsal eğilimlerin tespitine olanak tanımaktadır.

Tablo 3. Üsküp Boşanma Kayıtlarında Kaza, Mahalle ve Köylere Göre Dağılım (1913-1916)

	1913	1914	1915	1916
Kıptıyan Mahallesi	3	2	1	
Yenitepe Mahallesi		13	12	8
Hamidiye (Hamidiye-i Vardar) Mahallesi		3	2	1
Kumanovalı				
Gazi Menteş Mahallesi		1		1
Gazi Baba Mahallesi		1	4	1
Cedid İsa Bey Mahallesi		3	1	
Hacı Taceddin Mahallesi		1		
Hüdaverdi Mahallesi		1		
Kayhan Mahallesi				
Yenibayır Mahallesi		1	7	7
Hacı Muhyiddin Mahallesi		3		1
Tophane Mahallesi		6	6	
Pazarbaşı Mahallesi		1	2	
Kapıcı Hamza Mahallesi		3	4	
İbn Ömer Mahallesi		1	1	1
Cami-i Atik Mahallesi		2		1
Hatuncıklar Mahallesi		1	1	
Farika-i Vardar Mahallesi		1		
Muhyiddin Çelebi Mahallesi		1	1	
Gazi İskender Mahallesi		1	2	1
Teşvikiye Mahallesi		1	4	1
Yiğitpaşa Mahallesi		1		
Oruç Paşa Mahallesi			1	
İsmail ve Voyvoda Mahallesi			2	
Hacı Kasım Mahallesi			1	
İshakiyye Mahallesi			2	
Hacı Lala Mahallesi			1	
Kirişhane Mahallesi			1	1

Aynacık Mahallesi			1	
Dervişan Mahallesi			1	
Kasım Gazi Mahallesi			1	
Mitroviçe kazası/Karanfil Mahallesi			1	
Kalkandelen kasabasında/Selçovik Bey Mahallesi			1	
Kebir Mehmed Çelebi Mahallesi			1	
Karakapucu Mahallesi			1	2
İbn Mühtesib Mahallesi				1
İbn Çebni Mahallesi				2
İbn Şahin Mahallesi				1
Katip Şahin Mahallesi				1
Vardar Mahallesi				
Frizovik Mahallesi				1

Kasaba ismi				
Kalkandelen kasabasında/Selçovik Bey Mahallesi			1	

Köy İsmi				
Yeniköy		1		
Nerez köyü		1		
Zir-i Yenice köyü		1		
Bara köyü		1	1	
Serakine köyü		1		
Oruşani köyü		1		
İstodeniçan köyü		1	4	
Küreler Evsat köyü			1	
Istraçeniçe köyü			1	
Pagaruşa köyü			1	
Dıraçeviçe köyü			1	
Ozibar köyü			1	
Virtekiçe köyü				1
Küplüçe				1
Gabir köyü				1
Hasan Bey köyü				1
TOPLAM	3	55	74	36

Kaynak: BOA, YB, 021.d./400.

1913-1916 yılları arasındaki veriler, Üsküp kazasında boşanma davalarının yıllar ve yerleşim yerleri açısından belirgin şekilde değiştiğini göstermektedir. 1914 ve 1915 yıllarında tablodaki veriler değişmiş; dava sayıları artarken boşanma olaylarının gerçekleştiği mahalle ve köy sayısı da büyük ölçüde genişlemiştir. Özellikle Yenitepe Mahallesi (1914'te 12, 1915'te 12 dava), hem dava sayısı hem de sürekliliği bakımından dikkat çekmektedir. Bu mahallenin, kaza merkezine yakınlığı ve nüfus yoğunluğu itibarıyla, toplumsal hareketliliğin yüksek olduğu bir yerleşim olduğu düşünülebilir. Benzer şekilde Tophane Mahallesi (1914'te 5, 1915'te 6 dava) ve Kapıcı Hamza Mahallesi (1914-1915'te üçer dava) gibi merkez mahalleler, boşanma davalarının

yoğunlaştığı alanlar arasındadır. 1915 yılına ait dava kayıtları incelendiğinde, davaların özellikle Üsküp merkez mahallelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kasaba bazında ilk kez Kalkandelen kasabasına bağlı Selçuk Bey mahallesinin ismi geçmektedir.

1913-1916 yıllarını kapsayan bu tablo, Üsküp merkezine bağlı köylerde kaydedilen boşanma davalarının dağılımını göstermektedir. Kayıtlara göre bu dönemde boşanma vakaları hem merkeze yakın köylerde hem de çevre yerleşimlerde görülmüştür. Tablo, boşanmanın yalnızca şehir merkezine özgü bir olgu olmadığını, kırsal alanlarda da belirli bir yaygınlığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Köy düzeyinde bakıldığında, 1913-1916 yılları arasında dava kaydı bulunan 15 adet köy ismi geçmektedir. 1914-1915 yıllarında köy kayıtlarının da artış gösterdiği görülmektedir. Özellikle İstodeniçan Köyü (1915'te 3 dava), Küreler Evsat Köyü (1915'te 1 dava) ve Bara Köyü (1914'te 1, 1915'da 1 dava) dikkat çekicidir.

Üsküp Boşanma Defteri'nde yer alan kayıtlar, 1913-1916 yılları arasında şehir merkezine bağlı mahalleler ile çevre köylerde gerçekleşen boşanma vakalarının yıllara göre değişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Aşağıdaki tablo, söz konusu dönemde boşanma davalarının mekânsal ve sayısal dağılımını göstermektedir.

Tablo 4. *Üsküp Mahalle ve Köylerinde Yıllara Göre Boşanma Davaları ve Oranları*

Yıl	Mahalle ve köy sayısı	Dava sayısı	Oran %
1913	3 mahalle	9	%5,0
1914	21 Mahalle/7 Köy	64	%35,4
1915	27 Mahalle/7 Köy	71	%39,2
1916	17 Mahalle/4 köy	37	%20,4
TOPLAM	71 Mahalle/16 köy	181	

Kaynak: BOA, YB, 021.d./400.

Tablo 4'te 1913-1916 yılları arasında Üsküp Boşanma Defter'inde kaydedilen boşanma hadiseleri mahalle ve köy dağılımı bakımından dikkate değer bir çeşitlilik arz etmektedir. Yıllar arasında belirgin bir dalgalanma olduğu dikkati çeker. 1913 yılında yalnızca 3 mahallede 9 boşanma kaydedilmişken, bu sayı 1914'te büyük bir artış göstererek 21 mahalle ve 7 köyde toplam 64 boşanmaya ulaşmıştır. 1915 yılı ise en yüksek boşanma oranının kaydedildiği dönem olup, 27 mahalle ve 7 köyde 71 boşanma kaydedilmiştir. Özellikle 1914 ve 1915 yılları, boşanma davalarının en yoğun olduğu dönemdir; bu iki yıl toplam davaların yaklaşık %75'ini oluşturmaktadır. Buna karşılık 1916'da boşanma sayılarında belirgin bir düşüş gözlemlenmiş, 17 mahalle ve 4 köyde yalnızca 37 boşanma gerçekleşmiştir. Genel toplam itibariyle, beş yıllık süreçte 71 mahalle ve 17 köyde 181 boşanma vakası tespit edilmektedir.

Yıllara göre dağılım oranları incelendiğinde, 1913 yılı toplamın yaklaşık %5,0'ını, 1914 yılı %35,4'ünü, 1915 yılı %39,2'sini, 1916 yılı %20,4'ünü teşkil etmektedir. Bu veriler, 1914 ve 1915 yıllarında boşanma hadiselerinin zirveye ulaştığını, ardından ise hızlı bir düşüş yaşandığını ortaya koymaktadır.

Üsküp Mahalle ve Köylerinde Boşanma Davaları

1913 yılına ait dava kayıtları, 25 Ekim 1913 ile 18 Aralık 1913 tarihleri arasında kapsamaktadır ve bu dönemde toplam dokuz adet boşanma davası görülmektedir. Kayıtların içinde altı kişinin ikamet ettiği mahalle veya köy bilgisi belirtilmemiştir.

1914 yılına ait dava kayıtları 28 Ocak-30 Aralık 1914 tarihleri arasında toplam 64 dava kaydı tespit edilmiştir. Aynı mahallede ikamet eden kişi sayısı iki olup, altı davada ise tarafların ikamet yerleri kayıt edilmemiştir.⁵⁴ Bunun dışında, sayfa 17 numaralı kayıta ise yalnızca *Çayır tarafında* ikamet ifadesi kullanılmış, net bir konum belirtilmemiştir.⁵⁵ Yine *İşkodralı Murad* adlı davacının memleketi bilgisi belirtilmiş fakat ikamet adresi verilmemiştir.⁵⁶ Davaların büyük kısmının Üsküp merkez mahallelerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

1915 yılında, 2 Ocak 1915-29 Aralık 1915 tarihleri arasında toplam 71 dava kaydedilmiştir. Bir dava iptali söz konusudur.⁵⁷ Davacıların ikamet adresleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. 1916 yılı dava kayıtları 5 Ocak 1916-1 Mayıs 1916 tarihleri arasında olup toplam 37 davayı ihtiva etmektedir. Kayıtlarda *Küplüçeli Bekir*⁵⁸ adlı kişinin memleketi belirtilmiş olmakla birlikte, ikametgâhına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1916 yılında Pazarbaşı Mahallesi'nden yalnızca bir boşanma kaydının bulunması, söz konusu boşanma defterinin bu tarihte sonlandırılmış olma olasılığıyla ilişkilendirilebilir. Osmanlı sicillerinde defterlerin belirli bir dönemi kapsayacak şekilde tutulduğu göz önünde bulundurulduğunda, tek bir kaydın yer alması, defterin bu yıl içinde kapanmış veya yeni defterin açılmasına kadar kayıt tutulmamış olabileceğini düşündürmektedir. Bu durum, verilerin eksiksiz olmamasının yanında, sicil işlemlerinin düzenli şekilde sonlandırıldığını ve boşanma olaylarının kayıt altına alınmasının sistematik bir süreç çerçevesinde yürütüldüğünü göstermektedir.

Üsküp Boşanma Defteri, 1913-1916 yılları arasında şehir merkezine bağlı kaza, mahalle ve köylerde gerçekleşen boşanma vakalarını düzenli bir biçimde kayda geçiren önemli bir arşiv kaynağıdır. Defterde yer alan kayıtlar, hem Osmanlı aile hukukunun taşradaki işleyişini hem de dönemin toplumsal ve demografik yapısını yansıtan veriler sunmaktadır. Aşağıdaki tabloda, Üsküp kazasına bağlı kaza, mahalle ve köylerde 1913-1916 yılları arasında görülen boşanma davalarının yıllara göre dağılımı sunmakta olup, hem niceliksel hem de mekânsal eğilimlerin tespitine olanak tanımaktadır.

54 BOA, YB, 021.d./400, s. 8, 10-12, 16, 17.

55 Çayır tarafında mukim Kayhan? mahallesinde sakin Müştak Ağa bin Zeki zevcesi Hatice bint-i Murad'ı itlak etmiştir. 24 Mart 1330. BOA, YB, 021.d./400, s. 17.

56 Üsküb'ün Gazi İskender mahallesinden İşkodralı Murad bin Süleyman zevce-i menkûhası Nakife bint-i Eyüp Bey nâm hatûn mahkeme-i şer'îye dairesinde itlak olunmuştur. 9 Teşrin-i sani 1330. BOA, YB, 021.d./400, s. 30.

57 BOA, YB, 021.d./400, s. 41.

58 Küplüçeli Bekir bin Aydın zevcesi Kadriye bint-i Abdullah sağır oğlu Enver'i babası Bekir'e teslim edip nafaka ve hakk-ı hadaneden vaz geçmek şartıyla itlak ettik. 11 Şubat 1331. BOA, YB, 021.d./400, s. 57.

Üsküp Boşanma Kayıtlarında Eşler, Çocuklar ve Nafaka Uygulamaları

Üsküp boşanma defterlerinde yer alan kayıtlar, Osmanlı aile hukukunda nafaka, hıdâne ve mehir uygulamalarının toplumsal hayattaki yansımalarını somut biçimde ortaya koymaktadır. Defterlerde, boşanma sonrasında çocukların velayet ve hıdâne haklarının genellikle dönemin fıkıh anlayışı doğrultusunda şekillendiği; erkek çocukların yedi, kız çocukların ise dokuz yaşına kadar annelerinin yanında bırakıldığı ve bu süreçte nafaka yükümlülüğünün babaya veya erkek akrabalara ait olduğu görülmektedir. Boşanmış kadınların iddet süresince nafaka talepleri kayıtlara yansırken, özellikle ekonomik güvenceleri açısından mehir meselesi dikkat çekmektedir. Kadınların evliliklerini sonlandırabilmek için çoğu zaman mehir haklarından vazgeçmek zorunda kaldıkları, bu nedenle mehrin teorik olarak *ekonomik güvence* işlevinin pratikte zayıfladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Üsküp defterleri, Osmanlı aile hukukunun teorik hükümlerinin günlük hayat pratiklerine nasıl yansıdığını, nafaka ve mehrin kadın-erkek arasındaki güç dengelerinde ne ölçüde belirleyici olduğunu göstermesi bakımından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Nafaka, fıkıh literatüründe aile hukuku veya mülkiyet ilişkisinden doğan bakım yükümlülüğünü ve bu doğrultuda yapılan harcamaları ifade eden bir kavramdır.⁵⁹ Nafakanın hak edilebilmesi için evlilikle bağlantılı bir sebebin varlığı gereklidir ve bu bağlamda en önemli gerekçe olarak iddet süresi öne çıkmaktadır. İddet, evliliği sona eren kadının yeniden evlenebilmesi için beklemekle yükümlü olduğu süreyi ifade etmekte olup, bu zaman zarfında koca, boşadığı eşinin tüm ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Ancak kocanın vefatı hâlinde durum farklıdır; iddet süresini bekleyen kadın, kocasının malından nafaka alıyor olsa dahi gündüz vakitlerinde dışarı çıkarak ihtiyaçlarını kendisinin temin etmesi gerekir. İddet süresinin sona ermesiyle birlikte kadının nafaka hakkı da ortadan kalkmaktadır.⁶⁰

Osmanlı aile hukukunda çocukların bakım ve nafakası, devletin önemle üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. Aile yapısında çocuklar hukuken babanın velayet ve denetimi altında bulunmakla birlikte, hıdâne yani beslenme, bakım ve terbiyeleri annelerine bırakılmıştır.⁶¹ Dönemin hukukçuları, erken çocukluk döneminde çocukların duygusal ve fiziksel açıdan annelerine daha fazla ihtiyaç duyduklarını kabul etmişlerdir.⁶² Bu nedenle anneler, boşanma ya da eşlerini kaybetmeleri durumunda erkek çocuklarını yedi, kız çocuklarını ise dokuz yaşına kadar yanlarında bulundurma hakkına sahip olmuş ve bu hak “hıdâne hakkı” olarak tanımlanmıştır. Belirtilen süre içerisinde çocukların nafakası babaları tarafından, babanın bulunmadığı hallerde ise ailedeki diğer erkek akrabalar tarafından karşılanmıştır.⁶³

59 Celal Erbay, “Nafaka”, *DİA*, 32, (2006), s. 282.

60 H. İbrahim, Acar, “İddet”, *DİA*, 21, (2000), s. 466.

61 Ali Bardakoğlu, “Hıdâne”, *DİA*, 17, (1998), s. 467-471.

62 Gül Hanım Göktaş Cengiz, “Arşiv Belgelerine Göre 19. Yüzyıl Sonları 20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Nafaka Sorunsalı”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 9/25, s. 542.

63 Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 135, 137

Mehir, İslam hukukunda nikâh akdinin doğal bir sonucu olarak kocanın eşine vermeye yükümlü olduğu para veya malı ifade etmektedir. Nikâh esnasında taraflar, mehrin miktarı ve ödeme koşulları üzerinde uzlaşmakta; bunun peşin ödenmesi şart olmadığı gibi taksitlendirilmesi de mümkün olmaktadır.⁶⁴ Bu çerçevede, nikâh sırasında ödenen kısmı *mehr-i muaccel*, daha sonra ödenmek üzere bırakılan kısmı ise *mehr-i müeccel* olarak adlandırılmaktadır.⁶⁵ Mehir, esasen kadının boşanma veya koca vefatı gibi durumlarda ekonomik güvenliğini sağlamaya yönelik hukuki bir tedbir işlevi görmektedir.⁶⁶ Ancak Osmanlı uygulamasında, kadınların mehirlerini elde etme sürecinde ciddi zorluklarla karşılaştıkları ve bu durumun mahkeme kayıtlarına yansdığı görülmektedir. Erkeklerin boşanma konusunda sahip oldukları kolaylıklara karşılık, kadınların evliliklerini sonlandırabilmeleri çoğu zaman mehir haklarından feragat etmelerine bağlı kalmıştır.⁶⁷ Nitekim birçok kadın, yürüme evliliğini sürdürmektense mehir alacağından vazgeçerek boşanmayı tercih etmiş, bu durum da mehrin pratikte kadının “hayat sigortası” olma işlevini zayıflatan önemli bir husus olmuştur.

Üsküp Boşanma Defteri, yalnızca boşanma vakalarının sayısını değil, aynı zamanda boşanmanın aile bireyleri üzerindeki etkilerini de ortaya koymaktadır. Defterde eşlerin isimleri, çocukların varlığı ve kime teslim edildikleri ile nafaka hususundaki kararlar ayrıntılı şekilde kaydedilmiştir. Bu yönüyle söz konusu kayıtlar, boşanmanın yalnızca hukuki değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik boyutlarını da yansıtmaktadır. Aşağıdaki tablo, 1913-1916 yılları arasında gerçekleşen boşanmalarda eşler ve çocuklara dair bilgileri, ayrıca nafaka uygulamalarının nasıl şekillendiğini göstermektedir.

Tablo 5. Taraflar, Çocuklar ve Nafaka Durumu

Tarih (Rumi/Miladi)	Mahalle	Eşler	Çocuklar	Velayet / Bakım	Nafaka Durumu	Mehir	Boşanma Türü/Notlar
25 Mart 1914/12 Mart 1330	Yenitepe	Abdülhamid bin Ali-Elmas binti Mustafa	Kamil	Anne yanında	Nafaka talep edilmeyecek	-	Cemaat huzurunda muhâla'a
27 Nisan 1330/10 Mayıs 1914	Yenibayır	Yusuf bin Yaşar – Rukiye binti Şakir	Rahime	Anne yanında	40 kuruş nafaka	-	Mahkeme huzurunda
5 Mayıs 1330/18 Mayıs 1914	-	Hacı İbrahim Bey-Asiye Hanım	-	-	35 Lira	-	-
20 Haziran 1330/3 Temmuz 1914	Tophane	Celaleddin bin İbrahim – Arife binti Tahir	-	-	Kesinleştirilmemiş	-	Mahalle ihtiyar heyeti huzurunda

64 M. Akif Aydın, “Mehir”, *DİA*, 28, (2003), s. 389.

65 Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985, s. 107.

66 Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005. s. 304-305.

67 Furkan Mert Aktaş, “Osmanlı Sofyası’nda Evlilik Müessesesi, Boşanma ve Miras Hukuku (1683-1726 Yılları Örnekleri)”, *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2/1, (2020), s. 5.

13 Kanun-ı Evvel 1330/26 Aralık 1915	Yenitepe	Adem bin Hasan-Esma binti Mustafa	Şükriye, Fikriye, Necib	Anne idaresinde	Nafaka talep edilmeyecek	-	Mahkeme huzurunda, taraflar beyanı
10 Mart 1331/23 Mart 1915	Yenitepe	Demir bin Ali-Duriye Muharrem	Rıfat	Büyükannesi	Belirtilmemiş	-	Talâk
12 Ağustos 1330/25 Ağustos 1915	Yenitepe	Ali bin Mustafa-Yıldız bin Hüsman	Küçük kızı	Anne yanında	270 kuruş üç aylık nafaka, küçük kızı için 45 guruş aylık nafaka	51 guruş ⁶⁸	Mahkeme huzurunda
7 Eylül 1331/20 Eylül 1915	İsmail Voyvoda	Ömer bin Eyüb-Hasibe binti Mustafa	Oğul (2 yaş)	Anne	Hasibe feragat etmiş	-	Mahalle heyeti huzurunda
10 Eylül 1331/23 Eylül 1915	Kapıcı Hamza	İbrahim bin Mustafa-Nusret binti İsa	Necmiye, Mustafa	Baba	Belirtilmemiş	-	Mahalle şer'î dairesinde
26 Kanun-ı Sani 1331/8 Şubat 1916	Gazi Menteş/Kirışane ⁶⁹	Yunis bin Hasan/Saliha binti Cemal	-	-	-	500 kuruş	Karşılıklı anlaşma
13 Şubat 1331/24 Şubat 1916	Küplüçeli	Bekir bin Aydın-Kadriye binti Abdullah	Enver	Baba	Kadriye feragat etmiş		muhâla'a resmi kayıt
24 Şubat 1331/8 Mart 1916	Katib Şahin	Belirtilmemiş/Sare binti İslam	-	-	Nafaka talep edilmeyecek	-	Huzur-ı şerde
6 Nisan 1332/24 Mart 1916	Yenibayır	Nazif bin Hüseyin-Selvi binti İsmail	Macide	Anne	Nafaka talep edilmeyecek	-	Karşılıklı anlaşmalı
13 Mart 1333/3 Mart 1917	Pazarbaşı	Abdülvahid Ağa/Belirtilmemiş	İsmail	Belirtilmemiş	30 kuruş nafaka	-	Belirtilmemiş

Kaynak: BOA, YB, 021.d./400.

Tablo 5'teki verilere bakıldığında, Üsküp'teki boşanmaların büyük bir kısmının erkekler tarafından başlatıldığı görülmektedir. Örneğin 1914-1916 döneminde Adem bin Hasan, Demir bin Ali ve diğer erkekler eşlerini boşamış, çoğu kayıt "talâk" veya mahkeme/mahalli heyet huzurunda gerçekleşmiştir.

Çocukların velayeti büyük ölçüde annenin himayesine bırakılmıştır. Ancak bazı örneklerde babanın veya aile büyüklerinin devreye girdiği de görülmektedir. Örneğin, 23 Eylül 1915 tarihli Kapıcı Hamza kaydında çocukların babaya teslim edilmesi, ya da 23 Mart 1915 tarihli kayıta küçük çocuğun büyükannesi tarafından bakılması, velayet konusunda esnek uygulamalara işaret etmektedir. Bu durum, Osmanlı aile hukukunun velayet meselesinde hem şer'î hükümlerin hem de toplumsal gerçekliklerin dikkate alındığını göstermektedir.

Nafaka konusundaki uygulamalar farklılık göstermektedir. Bazı boşanmalarda tarafların nafaka talebinden feragat ettiği (örneğin 26 Aralık 1915 tarihli Yenitepe kaydı) kaydedilmiş, bazı durumlarda ise nafaka miktarı ayrıntılı biçimde belirlenmiştir. Özellikle 25 Ağustos 1915 tarihli kayıta üç aylık 270 kuruş nafaka ile birlikte küçük çocuk için ayrıca aylık 45 guruş nafaka

68 Taraflar arasında kararlaştırıldığı üzere mehirin bir kısmı 16 Ağustos 1330/29 Ağustos 1915 tarihinde teslim edilmiştir.

69 Zevce ve zevce ayrı mahallelerden.

ödenmesi dikkat çekici bir örnektir. Bu kayıtlar, nafakanın kimi zaman yalnızca eş için değil, çocukların bakımı için de özel olarak düzenlendiğini göstermektedir.

Mehir konusunda ise çok az sayıda kayıt meblağ içermektedir. Örneğin, 8 Şubat 1916 tarihli Gazi Menteş/Kirişhane kaydında 500 kuruş, 25 Ağustos 1915 tarihli Yenitepe kaydında ise 51 guruş mehirin ödendiği belirtilmiştir. Diğer birçok kayıta mehir hakkında bilgi verilmemiştir. Bu durum, ya mehirin daha önce ödenmiş olması ya da kayıtlarda bu hususun önemsenmemesi ile açıklanabilir

Öte yandan, bazı kayıtlar kadınların hak talebiyle boşanabildiğini ve tarafların karşılıklı anlaşma ile boşandığını göstermektedir. Muhâla‘a uygulamasıyla gerçekleşen boşanmalar, kadınların mehir, nafaka ve çocuk bakım hakları karşılığında boşanmayı kabul ettiklerini ve bunun şer‘î olarak belgelendiğini ortaya koymaktadır. Örneğin Nazif bin Hüseyin-Selvi binti İsmail ve Küplüçeli Bekir-Kadriye binti Abdullah kayıtlarında, kadınların çocuklarının nafakasını talep etmeyerek boşanmayı kabul ettikleri görülmektedir.

Mahalle bazında incelendiğinde, Yenitepe Mahallesi öne çıkmaktadır; burada birçok boşanma kaydı bulunmakta ve uygulamalar birbirine benzemektedir. Bu, mahalle nüfusunun büyüklüğü veya sosyal yapısı ile ilişkili olabilir. Küçük mahallerde ise boşanma sayısı daha sınırlı kalmıştır.

Üsküp Boşanma Defteri Kayıtlarında Mal Paylaşımı ve Eşya Beyyinesi (1913-1916)

Üsküp Boşanma Defteri’nde yalnızca boşanma sürecinin tarafları ve hukuki boyutları değil, aynı zamanda mal paylaşımına ilişkin kayıtlar da yer almaktadır. Bu kayıtlar, özellikle eşya beyyineleri aracılığıyla tarafların boşanma sonrasında sahip oldukları malların tespiti ve paylaşımı konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Defterde belirtilen eşyalar, dönemin maddi kültürünü ve aile içindeki ekonomik paylaşım biçimlerini anlamak açısından değerli veriler sağlamaktadır. Aşağıdaki tablo, 1913-1916 yılları arasında tespit edilen eşya beyyinelerine⁷⁰ dayalı mal paylaşımı kayıtlarını özetlemektedir.

Tablo 6. *Eşya Beyyinesi*

Eşya	Aded	Eşya	Aded	Eşya	Aded
			28		85
Hamak	11	Maşa	2	Bardak	3
Tas	1	Yasdık	12	Ayna	1
Tencere	2	Tabe	1	Küçük sandık	1
Gügüm	1	Kilim	1	Sandık maa eşya ve cihaz ⁷¹	2

70 BOA, YB, 021.d./400, s. 26, Özellikle boşanma davalarında, kadının çeyiz olarak getirdiği ya da evlilik süresince edindiği eşyaların kime ait olduğu tartışmalı hâle geldiğinde, bu eşyalar bir liste/tablo hâlinde şer‘iyye siciline geçirilirdi. Böylece mahkeme kararıyla taraflara teslim edilmesi sağlanırdı. Mecelle’de, “Beyyine, hilafı zahiri ispat içindir” hükmü bulunmaktadır. Bilgi için bk. A. Turgut Ertem, “Beyyine”, *Adalet Dergisi*, 39/6, (1948), s. 746.

71 Çeyiz anlamında kullanılmaktadır.

Kurna Leğeni	1	Şilte	3	Gelinlik elbisesi kumaşı kat	1
Yağ bakracı	1	Yatak	2	Şemsiye	1
Harani ⁷²	1	Yorgan	2		
Leğen maa ibrik		Yorgan yüzü kumaşı	1		
El tavası	1	Yatak yastığı	2		
Mangal	1	Kol yasdığı	4		
Tepsi	3	Fincan	20		
Sini	1	Cezve	2		
Bıçak	3	Kahve güğümü	1		
		Kahve tepsisi	2		
		Lamba	2		
TOPLAM	28		57		94

Kaynak: BOA, YB, 021.d./400.

Mart 1330/21 Mart 1914 tarihli bu kayıttta, Hacı Muhyiddin Mahallesi'nden Ataullah bin Ramazan'ın, boşanma sürecinde eşi Şükriye binti Mustafa'ya balada müfredatıyla kayda geçirilen 94 kalem eşyayı eksiksiz şekilde teslim ettiği görülmektedir. Şükriye'nin muhâla'a yoluyla nikâh ve nafaka haklarından vazgeçmesi, tarafların anlaşmalı boşanmayı tercih ettiğini göstermektedir. Ataullah'ın eşyaları teslim etmesinin ardından eşini itlak etmesiyle süreç resmîyet kazanmış, böylece kadının mülkiyet hakkı güvence altına alınmış ve boşanma mahkeme kayıtlarına geçirilmiştir. Bu örnek, Osmanlı hukukunda kadınların haklarını koruyan mekanizmaların işleyişini ortaya koyarken, aynı zamanda dönemin aile hayatı ve toplumsal düzenine dair önemli ipuçları vermektedir.⁷³

Bu tabloda, boşanma kaydına eklenen eşya beyyinesi kapsamında toplam 94 kalem eşya listelenmiştir. Eşyalar incelendiğinde, gündelik yaşamın en temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mutfak araç-gereçleri (sahan, tencere, tas, bardak, güğüm, tepsi, sini, kahve takımları), barınma ve konfora dair unsurlar (yastık, yatak, yorgan, şilte, kilim, sandalye yerine geçen minderler), temizlik ve bakım araçları (leğen, ibrik, kurna leğeni, ayna), giyim ve özel günlere dair parçalar (gelinlik kumaşı, yorgan yüzü kumaşı) ile ev düzenini tamamlayan sandıklar ve küçük eşyaların öne çıktığı görülmektedir. Sayıca dikkat çeken gruplar arasında yastık (12 adet) ve fincan (20 adet) yer almakta olup, bu durum hem dönemin yaşam kültüründe misafir ağırlama geleneğinin hem de yatak odası düzeninin önemine işaret etmektedir. Ayrıca kahve güğümü, cezve ve kahve tepsisi gibi eşyaların mevcudiyeti, Osmanlı toplumunda kahve kültürünün ev içi yaşamda ne derece yerleşik olduğunun göstergesidir. Eşya listesinde sandık ve küçük sandık gibi saklama araçlarının bulunması, hane içi düzen ve taşınabilirlik açısından dikkat çekicidir. Toplamda 94 kalem eşya hem işlevsel çeşitlilik hem de miktar bakımından dönemin orta sınıf bir Osmanlı ailesinin maddi kültürünü ve günlük yaşam pratiklerini yansıtmaktadır.

⁷² Tencere olarak kullanılmaktadır.

⁷³ BOA, YB, 021.d./400, s. 26.

Osmanlı Aile Hukukunda İzinname Uygulaması: Üsküp Örnekleri

Osmanlı Devleti'nde nikâh akdinin geçerliliği, belirli hukukî usullere bağlı olarak yürütülmekteydi. Bu çerçevede nikâhın doğrudan kadı tarafından ya da kadıdan alınan izin üzerine imam tarafından kıyılması esas kabul edilmiştir.⁷⁴ Mahkemeden temin edilen bu izinname, ileride ortaya çıkabilecek eksiklik veya usulsüzlüklerden doğacak ihtilafların önüne geçmeyi amaçlamakta, evlenme ehliyetinin önceden denetlenmesini sağlamaktaydı.⁷⁵ Böylece tarafların evlenmelerine engel teşkil edecek bir durum bulunup bulunmadığı, yetkili hâkim tarafından önceden kontrol edilmiş oluyordu.

Başlangıçta uygulama, evlenmeye mani bir hâlin mevcut olup olmadığını tespit etmeye yönelik pratik bir tedbir niteliği taşıırken, 19. yüzyılın son çeyreğinde yapılan düzenlemelerle birlikte kurumsal bir zorunluluk hâline gelmiştir. Bu dönemde çıkarılan Sicill-i Nüfus Nizamnameleri ve devamındaki kanunlar, izinnamenin nikâh akdinin geçerliliğini teminat altına alan hukukî bir unsur olduğunu açıkça ortaya koymuştur.⁷⁶

Bu doğrultuda 1298/1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin 23. maddesi, Müslümanların nikâhlarının mahkeme-i şer'iyeden, gayrimüslimlerin nikâhlarının ise ruhanî reislerinden alınacak izinname üzerine kıyılması usulünü teyit etmiştir.⁷⁷ 1298/1881 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi'nin yerine yürürlüğe giren 1318/1900 tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesi, önceki düzenlemedeki usulü teyit etmiş, ancak bir farklılık olarak imam ve ruhanî reislerin kıydıkları nikâhları nüfus idaresine bildirme süresini 8 günden 15 güne çıkarmıştır.⁷⁸ Bunu takip eden 1320/1902 tarihli nizamname ise, esas itibarıyla aynı hükümleri tekrar ederek nikâhların izinname üzerine kıyılması ve belirlenen süre içinde nüfus idaresine bildirilmesi usulünü devam ettirmiştir. 1332/1914 tarihli Sicill-i Nüfus Kanunu, önceki düzenlemelerle aynı doğrultuda hükümler getirmiş, ancak önemli bir değişiklik yaparak nikâhın nüfus dairesine bildirilmesi yükümlülüğünü imam ve ruhanî reislerden alıp doğrudan kocaya yüklemiştir. Buna göre koca, nikâhı kıyan imam veya ruhanî reisten alacağı bir ilmühaberi nüfus dairesine teslim etmekle mükellef kılınmıştır. Aynı şekilde, talâk durumunda da kocaya bildirim yükümlülüğü getirilmiştir. Kanun, bu yükümlülükler aykırı hareket edenler için para ve hapis cezaları öngörerek düzenlemenin uygulanabilirliğini güvence altına almayı amaçlamıştır.

1336/1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin 33. maddesi, nikâhın önceden ilan edilmesini öngörmüş; 37. maddesi ise akit sırasında taraflardan birinin ikametgâhının bulunduğu kazanın hâkimi veya onun özel izinle yetkilendirdiği nâibin hazır bulunarak izinname düzenleyip tescil

74 Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmanlar*, İstanbul 2001, s. 70; E. Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikâh", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2, (2006), s. 47; İsmail Kurt, "Şer'iyye Sicilleri ve Bâb-ı Meşihat (Şeyhü'l-İslamlık) Kayıtları Işığında Osmanlı'da Nikâh Uygulamaları", *Dinlerde Nikâh, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslamî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV)*, İzmir 2012, s. 451.

75 Ekinci, "Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikâh", s. 48.

76 Agm., s. 48.

77 Agm., s. 48.

78 Agm., s. 48-49.

etmesini şart koşmuştur.⁷⁹ Buna paralel olarak Osmanlı Ceza Kanunu'nun 200. maddesi, kaza hâkimi ya da onun izinname-i mahsus ile tayin ettiği nâib bulunmaksızın nikâh akdeden imamlar hakkında hapis cezası öngörmüştür. Kaza hâkiminin bu özel izinle yetkilendireceği nâibler, mahalle ve köy imamları ile gayrimüslimler için eskiden olduğu gibi ruhanî reislerdir. Aynı tarihte yürürlüğe giren Usûl-i Muhakeme-i Şer'iyeye Nizamnâmesi de mahkemelerde izinnâme defteri tutulması uygulamasını teyit ederek önceki teamülleri sürdürmüştür.⁸⁰

Bu düzenlemelerle birlikte izinnâme, yalnızca bir idari işlem olmaktan çıkarak nikâh akdinin geçerliliği için zorunlu bir hukukî şart hâline gelmiştir. Böylece evlenme öncesinde tarafların hukuken evlenmeye ehil olup olmadıkları yetkili merciler tarafından denetlenmekte, ileride doğabilecek ihtilafların önüne geçilmekteydi. İzinname, bu yönüyle Osmanlı aile hukukunda hem devletin merkezî denetim mekanizmasını güçlendiren hem de evlilik kurumunu hukukî güvence altına alan bir unsur olarak işlev görmüştür.

Üsküp Boşanma Defteri'nde yer alan izinnâme kayıtları, bu uygulamanın taşrada nasıl işlediğini göstermesi bakımından önemlidir. Defterdeki 88 ve 164 numaralı kayıtlar, izinnâmenin hem dul ya da boşanmış kadınların yeniden evlenme hakkını teminat altına alan bir belge olarak kullanıldığını, hem de nikâh fiilen gerçekleşme dahi hukukî geçerliliğin bu izinle sağlandığını ortaya koymaktadır.

Üsküp Boşanma Defteri'ndeki kayıtlar, Osmanlı toplumunda boşanmış kadınların yeniden evlenme hakkının nasıl hukuki güvence altına alındığını gösteren somut bir örnek teşkil etmektedir. Mesela 14 Mart 1915 (1 Mart 1331) tarihli kayıt, Üsküp'ün Gazi Baba Mahallesi'nden Muharrem bin Salih ile Müslife binti Süleyman arasındaki boşanma sürecini göstermektedir. Kayıтта, tarafların dört yıl önce boşanmış oldukları belirtilmiş ve mevcut durumda şuhud (tanıklar) huzurunda yapılan inceleme sonucunda Müslife'ye yeni bir evlilik için izinnâme verilmesine karar verilmiştir.⁸¹

Üsküp Boşanma Defteri'nin 164 numaralı kaydı, izinnâme uygulamasının yalnızca nikâhın fiilen kıyılmasını değil, aynı zamanda hukuki engellerin tespitini de kapsadığını gösteren bir örnek sunmaktadır. 7 Mart 1916 (23 Şubat 1331) tarihli bu kayıt, Gabir köyünden dul kadın Kadınşah binti İbrahim hakkında düzenlenmiştir. Kadınşah için köyden Abdül bin Hızır ile evlenmesine dair izinnâme alınmış olsa da nikâhın fiilen gerçekleşmediği anlaşılmıştır. Bu nedenle kendisinin başka biriyle evlenmesine herhangi bir şer'î engel bulunmadığı belirtilmiş ve köy imamı Musa Efendi tarafından durum kayıt altına alınmıştır.⁸²

79 Cin, "Eski Hukukumuzda Boşanma", s. 296, Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 188; Yılmaz Yurtseven, "1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11/1-2, (2003), s. 230.

80 İkinci, "Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikâh", s. 49.

81 BOA, YB, 021.d./400, s. 37.

82 BOA, YB, 021.d./400, s. 58.

Üsküp Boşanma Defterleri'nde dikkat çeken örneklerden biri de tarafların boşandıktan kısa süre sonra yeniden evlenmiş olmalarıdır. Bu durum, hem Osmanlı aile hukukunda boşanma ve nikâhın hukuki çerçevesini hem de aile birliğini sürdürme yönündeki iradeyi göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim Üsküb'ün Hamidiye Mahallesi'nden Abdülbaki bin Nureddin'in, eşi Fatıma binti Beşaret'i 3 Şubat 1329/16 Şubat 1914 tarihinde mahkeme huzurunda boşadığı, ancak kısa bir süre sonra, 5 Şubat 1329/16 Şubat 1914 tarihinde yeniden nikâhına aldığına dair kayıt, bu sürecin işleyişini göstermektedir.⁸³ Burada dikkat çeken husus, tarafların boşanma sonrasında bekleme süresi (iddet) içerisinde tekrar evlilik akdi yapabilmiş olmalarıdır. Bu durum, hem şer'î hukukta kocanın tek taraflı boşama hakkını, hem de tarafların aile birliğini sürdürme iradesini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu tür kayıtlar, Osmanlı toplumunda boşanma ve yeniden evlenmenin yalnızca bireysel bir karar değil, aynı zamanda mahkeme nezdinde kayıt altına alınarak hukuki meşruiyet kazandırılan bir işlem olduğunu göstermektedir.

Üsküp Boşanma Defterleri'nde yer alan kayıtlar, boşanma sonrasında tarafların yeni evlilikler yapabildiklerini de göstermektedir. Nitekim bir örnekte, boşanan kadının kısa süre içerisinde başka bir kişiyle evlendiği görülmekte olup bu durum, Osmanlı aile hukukunda boşanma ve yeniden evlenmenin işleyişine dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim Kıbtî Kazım bin Salih'in, eşi Nazlı binti Demir'i 11 Kanun-ı Sani 1329/24 Ocak 1914 tarihinde boşadığı, ardından Nazlı'nın 2 Mart 1330/15 Mart 1914 tarihinde başka bir kişiyle evlendirildiğine dair kayıt, bu sürecin işleyişini açıkça ortaya koymaktadır.⁸⁴ Burada dikkat çeken nokta, kadının boşanmanın ardından yeni bir evlilik yapabilmesinin şer'î ve hukuki prosedürler çerçevesinde gerçekleşmiş olmasıdır. Kaydın mahalle muhtarı tarafından düzenlenmiş bir şehadetname ile teyit edilmesi, boşanma ve evlilik işlemlerinin yalnızca mahkeme huzurunda değil, aynı zamanda yerel idari birimler ve şahitler aracılığıyla da kayıt altına alındığını göstermektedir. Bu durum, Osmanlı aile hukukunda boşanma sonrası kadınların toplumsal konumunun ve yeniden evlenme hakkının kurumsal mekanizmalarca güvence altına alındığını ortaya koymaktadır.

Genel itibarıyla bu uygulamada, mahkeme veya nüfus idaresinden alınan izinnâme, yerel imamlar ve ruhanî reisler aracılığıyla düzenlenmekte ve kaydedilmektedir. Böylece izinnâme, Osmanlı aile hukukunda merkezî denetimi güçlendiren, yerel otoriteler aracılığıyla uygulanan ve tarafların evlenmelerine engel durumların önceden tespit edilmesini sağlayan bir mekanizma işlevi görmüştür. Üsküp örnekleri, bu uygulamanın hem hukuki güvenliği sağladığını hem de kadınların evlenme haklarını düzenleyici bir araç olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Üsküp Boşanma Defterlerinde Boşanma Tarihi ile Kayıt Tarihi Arasındaki Farklılıklar

Üsküp Boşanma Defterleri'nde dikkat çeken hususlardan biri, boşanma olayının gerçekleşme tarihi ile mahkeme veya yerel heyetlerce kayda geçirilme tarihi arasında farklılıklar bulunmasıdır.

83 BOA, YB, 021.d./400, s. 8

84 BOA, YB, 021.d./400, s. 9.

Bu durum, Osmanlı taşrasında boşanma işlemlerinin yalnızca hukuki bir süreç değil, aynı zamanda toplumsal gözetim ve yerel idari mekanizmalarla bağlantılı olarak yürütüldüğünü göstermektedir. Kayıtların bir kısmında boşanmanın mahalle ihtiyar heyeti huzurunda gerçekleştiği, bazıları ise resmi kaydın boşanma tarihinden bir süre sonra tutulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu farklılıklar hem taşradaki uygulamaların çeşitliliğini hem de boşanma işlemlerinin zamanla kayıt altına alınma usullerindeki esnekliği yansıtmaktadır.

Tablo 7. Üsküp Boşanma Kayıtlarında Tarih Farklılıkları

Mahalle/Köy	Davacı	Davalı	Boşanma Tarihi	Kayıt Tarihi	Boşanma Yöntemi/Mekân	Notlar/Ek Bilgiler
Küreler Evsat	İbrahim bin Murad	Hayriye binti Necib	Ağustos 1914	3 Şubat 1915	Mahalle ihtiyar heyeti huzuru	Boşanma ile kaydın tutulması farklı zamanlarda gerçekleşmiş
Yenitepe	Demir bin İbrahim	Arife binti Şahin	22 Eylül 1914	3 Şubat 1915	Mahalle ihtiyar heyeti huzuru	Taşrada yerel topluluk gözetimi
Yenitepe	Kamil bin Hurşid	Adile binti Yaşar	14 Ağustos 1914	18 Şubat 1915	-	Kayıt boşanmadan sonra tutulmuş
Istraçeniçe	Eşref bin Zekeriya	Hafe binti Davud	23 Eylül 1914	22 Şubat 1915	Talâk-ı selâse, mahalle-i şer'iyeye dairesi	Resmî tescil sonrası uygulanmış
Tophane	Ağuş bin Emin	Kamile binti Şaban	Bir yıl önce	5 Mayıs 1915	-	Mahalle imamı tasdikiyle tekrar kaydedilmiş
Yenitepe	Demir bin İbrahim	Kamile binti Nezir	23 Mart 1915	11 Eylül 1915	Mahalle ihtiyar heyeti huzuru	-
Yenibayır	Kazım bin Bayram	Nakiye binti Mustafa	14 Ağustos 1915	12 Eylül 1915	Cemaat huzuru	Mahalle şerhi ile tescil
Karanfil (Mitroviçe)	Avko bin Yaşar	Hayriye binti Selim	Bir yıl önce	16 Ekim 1915	-	Şahitler tarafından tasdik
Yenitepe	Fazlı bin Murad	Zeyneb binti Numan	14 Aralık 1915	5 Ocak 1916	Huzur-ı şeriyede	Mahalle şerhi ile tescil
Yenibayır	Latif bin Hüseyin	Zekiye binti Halil	11 Aralık 1915	5 Ocak 1916	Cemaat huzuru	Mahalle şerhi ile resmî kayıt
Yenibayır	Ramazan bin Talib	Fatıma binti Ali	Dört ay önce	7 Şubat 1916	İkrar ⁸⁵	-
Gazi Menteş / Kirişhane	Yunis bin Hasan	Saliha binti Cemail	Dört ay önce	8 Şubat 1916	Sulh (500 gruş mehr-i müeccel ve nafaka)	Ekonomik güvence sağlanmış
Yenibayır	Hüseyin bin Aziz	Bahare binti Bayram	Altı ay önce	1 Nisan 1916	-	Beyan ve tasdik ile kayda geçirilmiş

Kaynak: BOA, YB, 021.d./400.

85 Hukuk terimi olarak, kişinin kendi aleyhine olacak biçimde, başkasına ait bir hakkı kabul edip haber vermesidir. Bk. Ferhat Koca, "İkrar", *DİA*, 22, (2000), s. 38.

Üsküp boşanma defterleri üzerinden yapılan istatistikî değerlendirme, taşrada boşanma uygulamalarının belirli eğilimlerini ortaya koymaktadır. İncelenen 13 kayıt üzerinden yapılan analizde, boşanma işlemlerinin büyük bir kısmının mahalle heyeti veya cemaat huzurunda gerçekleştiği (%46 civarı) görülmektedir; bu durum, Osmanlı taşrasında boşanmanın toplumun onayı ve yerel otoritelerin kontrolüyle gerçekleştiğini göstermektedir.

Boşanma ile resmi kaydın tutulması arasındaki süreler incelendiğinde, kayıt ile boşanma arasında birkaç aylık farkların çoğunlukta olduğu (%46) ve bazı vakalarda bu farkın bir yıl veya daha uzun sürdüğü (%15) tespit edilmiştir; bu durum, taşrada kayıt süreçlerinin esnek ve uygulamaya bağlı biçimde işlediğini ortaya koymaktadır. Mahalle dağılımına bakıldığında, Yenitepe ve Yenibayır mahalleleri en yüksek boşanma vakalarına sahiptir (%31'er), diğer mahalleler ise daha az sayıda kayıt içermektedir. Ekonomik düzenlemeler açısından ise sadece bir vakada (%8) mehr-i müeccel ve nafaka yükümlülükleri ile sulh yoluyla boşanma söz konusu olmuş, diğer boşanmalarda ekonomik tedbirler ya kayıtlarda belirtilmemiş ya da uygulanmamıştır.

Genel olarak tablo, Osmanlı taşrasında boşanma süreçlerinin hem hukuki kurallara bağlı olarak hem de toplumun denetimi altında yürütüldüğünü göstermektedir. Kayıtlarda yer alan tarihî veriler, boşanmanın yalnızca hukuki bir mesele olmadığını; aynı zamanda yerel toplumsal alışkanlıklar ve ekonomik koşullarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Üsküp boşanma defterleri, Osmanlı döneminde aile hukukunun taşrada nasıl uygulandığını anlamak açısından önemli bir kaynak niteliğindedir.

Sonuç

Bu çalışma, 1913-1916 yılları arasında tutulmuş Üsküp Boşanma Defteri'ni esas alarak Osmanlı Devleti'nin son döneminde aile hukukunun taşradaki işleyişini incelemeyi amaçlamıştır. Defterde yer alan 181 boşanma kaydı, bize yalnızca tek tek aile hikâyelerini değil; boşanmanın mahalle ve köy ölçeğinde nasıl algılandığını, sürecin hangi yerel kanallar üzerinden yürüdüğünü ve mehr–nafaka–hıdâne gibi düzenlemelerin pratikte ne ölçüde işletildiğini de göstermektedir. Bu bakımdan Üsküp örneği, “tamamen istisnaî” bir uç örnek olarak görülemez; fakat aynı şekilde tek başına tüm Osmanlı taşrasını temsil eden bir model olarak da ele alınmamalıdır. Daha doğru olan, Üsküp'ü temsil gücü yüksek ama kendi bağlamı içinde okunması gereken bir saha olarak değerlendirmektir. Nitekim talâk, muhâla'a, nafaka, hıdâne ve izinnâme gibi kurumlar burada açık biçimde izlenebilmekte; ancak bunların işleyişinin yerel topluluk yapısı, savaş koşulları ve ekonomik imkânlarla bağlı olarak değişebildiği de anlaşılmaktadır.

Defter verileri, boşanmanın teoride meşru bir hak olarak tanımlanmasına rağmen, uygulamada belirgin bir cinsiyet dengesizliği ürettiğini göstermektedir. Kayıtların çok büyük bölümünün erkekler tarafından talâk yoluyla başlatılması, boşanma yetkisinin fiilen erkek merkezli işlediğine işaret eder. Buna karşılık kadınların boşanma sürecinde en görünür olduğu alan muhâla'adır. Ancak bu yolla boşanabilmek için çoğu kez mali haklardan vazgeçmek

gerektiği görülmektedir. Bu durum, aile hukukunun normlarında tanınan haklarla, bu hakların gündelik hayatta kullanılabilirliği arasındaki farkı açık biçimde ortaya koyar: Kâğıt üzerinde mümkün görünen bazı haklar, pratikte ekonomik bağımlılık ve toplumsal güç ilişkileri nedeniyle daralabilmektedir.

Mehir, nikâhın doğal sonucu olarak kadının mali hakkıdır ve özellikle boşanma ya da kocanın ölümü gibi durumlarda kadına bir tür güvence sağlaması beklenir. Bu nedenle literatürde “kadın için hayat sigortası” benzetmesine sıkça rastlanır. Ancak Üsküp Boşanma Defteri’ndeki boşanma pratikleri, bu güvence fikrinin her zaman fiilen işlemediğini düşündürmektedir. Özellikle muhâla’ a yoluyla boşanmalarda kadınların mehirden (kimi zaman nafakadan da) feragat etmeleri, mehrin otomatik bir koruma mekanizması olmaktan çıkıp boşanmayı mümkün kılan bir “pazarlık kalemi”ne dönüşebildiğini göstermektedir. Kayıtlarda mehir miktarlarının sınırlı biçimde görünmesi de bu mekanizmanın taşradaki görünürlüğünü ve işlevselliğini tartışmaya açar. Dolayısıyla Üsküp örneği bize şunu söyler: Mehir teoride bir güvence olmakla birlikte, pratikte her zaman kadın lehine işletilen bir araç değildir; bazı durumlarda boşanma çıkışı için katlanılan bir maliyet hâline gelebilmektedir.

Buradan hareketle, mehrin “hayat sigortası” olarak tanımlanan işlevinin pratikte zayıflaması iki temel sonucu beraberinde getirmektedir. Öncelikle kadınlar açısından ekonomik güvence azalmakta, bu durum evliliğin sürdürülmesi yönündeki baskıyı artırmaktadır. İkinci olarak ise boşanma, çoğu zaman ancak mehirden vazgeçmek gibi mali bir bedel ödenerek mümkün hâle gelmektedir. Bu yönüyle Üsküp Boşanma Defteri, mehrin teoride kadını koruyan bir hak olarak tanımlanmasına rağmen, taşrada bu koruyucu işlevin her zaman etkili biçimde işlemediğini; aksine çoğu durumda şartlara bağlı ve pazarlığa açık bir yapıya büründüğünü göstermektedir.

Nafaka ve hidâne uygulamalarında da benzer bir gerilim söz konusudur. Fikhî/şer’î çerçeve olarak iddet süresince kadının nafaka hakkı vardır; küçük yaştaki çocukların bakımı (hidâne) ise çoğu durumda anneye bırakılır ve nafaka yükümlülüğü babaya/erkek akrabalara yüklenmiştir. Üsküp kayıtlarında çocukların çoğunlukla anneye bırakılması, teorik çerçevenin temel hatlarıyla korunduğunu göstermektedir. Buna karşılık bazı kayıtlarda nafaka talebinden feragat edilmesi, nafakanın her zaman düzenli ve sürdürülebilir bir güvence gibi işlemediğini düşündürmektedir. Nafaka miktarlarının kimi örneklerde açıkça belirtilmesi sistemin çalışabildiğini gösterirken, birçok kayıta ayrıntıların yer almaması uygulamanın tarafların ekonomik imkânlarına ve yerel koşullar ve tarafların karşılıklı rızaları çerçevesinde oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Talâk uygulamasına dair kayıtlar da, boşanmanın yalnızca mahkeme merkezli bir süreç olmadığını ortaya koymaktadır. Defterde boşanmanın mahalle ihtiyar heyeti, cemaat huzuru veya yerel şer’î daire gibi kanallar üzerinden yürütüldüğüne işaret eden unsurlar vardır. Boşanma tarihi ile kayıt tarihi arasındaki farklılıklar ise boşanmanın önce fiilen/toplumsal olarak gerçekleşip daha sonra tescil edildiğini düşündürür. Bu tablo iki şeyi gösterir: Taşrada boşanma, yerel topluluk denetimi ve tanıklık pratikleriyle toplumsal meşruiyet kazanmakta; resmî kayıt ise çoğu zaman bu meşruiyeti tamamlayan bir adım olarak devreye girmektedir.

Defterin sunduğu nicel veriler, boşanmanın yıllara, mahallelere ve köylere göre dağılımını da aydınlatmaktadır. Boşanma sayılarının 1914-1915 yıllarında artması ve 1916’da düşmesi, savaş koşulları ve istikrarsızlıkların aile hayatı üzerindeki etkisini düşündürmektedir. Mahalle ve köy bazındaki yaygınlık ise boşanmanın yalnızca şehir merkezine özgü bir olgu olmadığını, kırsal çevrede de gözlemlendiğini göstermektedir. Bazı mahallelerde yoğunlaşma, nüfus hareketliliği ve sosyoekonomik yapı gibi değişkenler üzerinden yeni sorular sormaya elverişli bir zemin sunmaktadır.

Üsküp Boşanma Defteri’nin dikkat çekici yönlerinden biri de eşya beyyinesi kayıtlarıdır. Bu kayıtlar, boşanmanın yalnızca “ayrılma” anlamına gelmediğini; ev içi mülkiyetin tespiti ve teslimi gibi somut sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Eşyaların tek tek listelenmesi ve teslimin kayıt altına alınması, bazı örneklerde kadının mülkiyet hakkının resmî biçimde teyit edildiğine işaret eder. Bununla birlikte bu mülkiyetin çoğu zaman taşınabilir eşya üzerinden görünür hâle gelmesi, gündelik hayatın maddi kültürünü anlamak bakımından da önemli ipuçları taşımaktadır.

İzinnâme uygulaması ise, Osmanlı Devleti’nin son döneminde aile hukukunu daha sıkı bir denetim altına alma çabasının taşradaki yansımaları göstermektedir. Özellikle boşanmış veya dul kadınların yeniden evlenme haklarının izinnâme ile güvence altına alınması, bu belgenin yalnızca bürokratik bir işlem olmadığını; aynı zamanda hukukî güvenlik ve toplumsal düzen üreten bir araç olarak işlediğini ortaya koyar.

Sonuç olarak Üsküp Boşanma Defteri, Osmanlı aile hukukunun normatif iddiası ile taşradaki uygulama arasındaki mesafeyi görünür kılmaktadır. Üsküp örneği, aile hukukunun taşrada bütünüyle keyfi işlemediğini; fakat ekonomik koşullar, toplumsal denetim biçimleri ve yerel uzlaşmalar doğrultusunda esneyebilen ve çoğu zaman cinsiyet asimetrisi üreten bir pratikler bütünü sergilediğini göstermektedir. Bu çalışma, Üsküp’ü temsil gücü yüksek ancak bağlamı hesaba katılarak okunması gereken bir saha olarak konumlandırmakta; teori-pratik farkını özellikle kadınların haklara erişilebilirliği üzerinden somutlaştırmaktadır. Mehirin “hayat sigortası” işlevinin pratikte zayıflaması, nafaka ve talâk uygulamalarındaki çeşitlilik ve yerel denetim mekanizmaları bir arada değerlendirildiğinde, Üsküp Boşanma Defteri Osmanlı’nın son döneminde taşrada aile hukukunun işleyişini anlamak için güçlü bir kaynak niteliği taşımaktadır. Ayrıca bu defter, benzer defterler ve sicil serileriyle yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar için de sağlam bir zemin sunmaktadır.

KAYNAKÇA

1. T.C Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

YB, 021.d./400

2. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Acar, Halil İbrahim, “İddet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 21, (2000), s. 466-471.

Acar, Halil İbrahim, “Talâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 39, (2010), s. 496-500.

- Acar, Halil İbrahim, "Tefrik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 40, (2011), s. 277-279.
- Ahbab, Yakup, "Üsküp Sancağı'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1911), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2015.
- Akgündüz, Ahmet, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı Özel Hukuk-1*, 2, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Aktaş, Furkan Mert, "Osmanlı Sofyası'nda Evlilik Müessesesi, Boşanma ve Miras Hukuku (1683-1726 Yılları Örnekleri), *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 2020, s. 1-17.
- Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara 2002.
- Aşıkpaşaoğlu, *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, haz. H. Nihal Atsız, MEB Yayınları, İstanbul 1992.
- Atar, Fahrettin, "Muhâlea", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 30, (2010), s. 397-401.
- Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985.
- Aydın, Mehmet Akif, "Osmanlı Hukukunda Kazâ Boşanma "Tefrik", *Osmanlı Araştırmaları*, IX, (1986), s. 1-12.
- Aydın, Mehmet Akif, "Mehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 28, (2003), s. 389-391.
- Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul 2009.
- Aydın, Mehmet Akif, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, İstanbul 2021.
- Bardakoğlu, Ali, "Hidâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 17, (1998), s. 467-471.
- Cengiz, Gül Hanım Göktaş, "Arşiv Belgelerine Göre 19. Yüzyıl Sonları 20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Nafaka Sorunsalı", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 9 (25), s. 541-565.
- Cin, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1988.
- Cin, Halil-Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş*, Sayram Yayınları, Konya 2011.
- Colin Imber, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet: Yenisehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâ'sında Mehr", *Modernleşmenin Esliğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, İstanbul 2000, s. 77-100.
- Çeker, Orhan, *Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, Mehir Vakfı Yayınları, Konya 2012.
- Demirel, Ömer-Adnan Gürbüz ve Muhittin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Araştırma Kurumu, Ankara 1992, s. 95-118.
- Dertli, Yahya, *İslam Aile Hukukunda Geçici Evlenme Engelleri*, [y.y], Kahramanmaraş 2012.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
- Ekinci, Ekrem Buğra, "Osmanlı Hukukunda İzinname ile Nikâh", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2, (2006), s. 41-60.
- Erbay, Celal, "Nafaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 32, (2006), s. 282-285.
- Erdoğan, Gökhan, *İslam ve Osmanlı Aile Hukukunda Boşanma ve Sonuçları*, (Doktora Ödevi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2014.
- Ertem, A. Turgut, "Beyyine", *Adalet Dergisi*, 39(6), (1948), s. 741-750.
- Gürkan, Menderes, "İslam Aile Hukukunda Karıya Tanınan Boşama Yetkisi: Tefvîzüt-Talâk", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 18, s. 275-310.
- Işık, Mustafa, *Tarihi Kayseri'de Kadının Adı*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2005.
- İnbaşı, Mehmet, "Üsküp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 42, (2012), s. 377-381.
- Jennings, Ronald,C., "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri", *JESHO*, XVIII/1, (1975), p. 53-114.
- Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, 2, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2011.

- Koca, Ferhat, “İkrar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 22, (2000), s. 38-40.
- Kurt, İsmail, “Şer’iyye Sicilleri ve Bâb-ı Meşihat (Şeyhü’l-İslamlık) Kayıtları Işığında Osmanlı’da Nikâh Uygulamaları”, [Dinlerde Nikâh], *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslamî İlimler Araştırma Vakfı (İSAV)*, 2012, s. 447-469.
- Maydaer, Saadet, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer’iyye Sicillerinde Göre)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (1), (2007), s. 299-320.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.
- Özkul, Ali Efdal, “18. Yüzyılda Osmanlı İdaresindeki Kıbrıs’ta Meydana Gelen Boşanma Olayları”, *Belleten*, 79(284), (2015), s. 125-162.
- Pamuk, Bilgehan, “XVII. Yüzyıl Erzurumunda Toplumsal Bir Vaka: Şartlı Boşanma”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(30), (2003), s. 103-115.
- Peirce, Leslie, *Ahlak Oyunları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- Savaş, Saim, “Fetva ve Şer’iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 504-547.
- Schacht, J., “Talâk”, *Milli Eğitim Bakanlığı (İA)*, 11, (1993), s. 683-691.
- Stoyanovski, Aleksandar, “XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya’nın Osmanlı Hâkimiyeti Devrinde İdari Taksimatı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (İstanbul 1973), s. 213-230.
- Telli, Hasan, *Osmanlı Dönemi Üsküp Vakıfları*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.
- Yurtseven, Yılmaz, “1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(1-2), (2003), s. 119-250.
- Yüksek, Ali, “İslam Aile Hukukunda Boşama Yetkisi ve Kadının Boşanması”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32), (2014), s. 340 – 354.
- Zilfi, Madeline C., “Geçinemiyoruz: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, ed. Madeline C. Zilfi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 251-283.

Traces of Ottoman Family Law in the Balkans: The Skopje Divorce Register (1913-1916)

Özden AYDIN*

The Üsküp Divorce Registers (1913–1916) provide a rare and comprehensive insight into the social, legal, and cultural dynamics of family life in the late Ottoman period. These records, preserved within the Şer‘iyye (Islamic court) archives, reveal that divorce was not merely a private decision between spouses but a public and communal act, often conducted in the presence of local authorities, neighborhood elders, or village councils. The registers thus serve as a valuable documentary source reflecting the intersection between legal practice, social norms, and community structures in a multi-layered Ottoman provincial setting.

The data recorded in the Üsküp divorce registers illustrate that family dissolution was a multidimensional process encompassing legal, economic, and social components. The records reveal that divorce proceedings were typically accompanied by discussions and settlements regarding nafaqa (maintenance), mehir (dower), and hidāne (custody). These elements collectively shaped the post-divorce responsibilities and rights of both parties, indicating that Islamic legal principles were applied consistently, even within the local and rural contexts of the empire’s European territories.

Between 1913 and 1916, a total of 181 divorce cases were registered across 71 neighborhoods and 17 villages, showing that divorce was not confined to the urban center of Üsküp but extended into rural areas as well. This distribution highlights that the phenomenon of divorce permeated various layers of Ottoman society, cutting across urban and rural boundaries. The data also correspond with the broader socio-political turbulence of the period, particularly the Balkan Wars and the First World War, which had profound demographic and economic repercussions. The fluctuating number of divorce cases from year to year reflects how wartime instability directly influenced family structures, gender relations, and household economies.

The analysis of these records demonstrates that nafaqa (maintenance payments) was most frequently recorded in cases where the mother retained custody of the children. In such cases, maintenance was either agreed upon mutually or determined through formal adjudication. In several instances, women explicitly renounced their claim to nafaqa, which may be interpreted

---

* Lecturer Dr., Sivas Cumhuriyet University, Department of Atatürk’s Principles and History of Revolution, ozdenaydin@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0729-9183

in light of the economic constraints of wartime conditions, local mediation efforts, or social pressure to reach a swift settlement. The issue of mehir – the dower paid to the bride – was also consistently mentioned in divorce cases, confirming its legal and social significance. In some cases, the mehir had already been paid and was acknowledged in the record; in others, the unpaid portion was claimed during the dissolution process. These details confirm that the dower served not only as a marital right but also as a form of financial security for women after separation.

Custody arrangements (hidāne) offer another crucial dimension for understanding gender and family dynamics in the late Ottoman Balkans. The Üsküp records show that custody was most often granted to the mother, particularly for young children. However, there are notable exceptions in which custody was transferred to the father or, occasionally, to another elder relative, indicating that community considerations and familial consensus often shaped final decisions. Such records suggest that, although legal norms were grounded in Islamic jurisprudence, practical outcomes were influenced by social conditions, kinship structures, and economic realities.

A particularly illuminating component of the Üsküp divorce registers is the inclusion of eşya beyyinesi (inventory of personal belongings). These lists recorded the material possessions of divorced women – item by item – ensuring the return of their personal property at the time of separation. The case dated March 21, 1914 (Mart 1330) provides a detailed inventory that confirms the preservation of women’s property rights and demonstrates that the Ottoman judiciary took tangible measures to safeguard their economic well-being. The eşya beyyinesi thus functioned as a mechanism of economic justice and also offers valuable evidence about material culture and household economies in the late Ottoman Balkans. The documentation of mutual consent divorces (muhāla‘a) further illustrates how these procedures were not purely adversarial but often concluded through negotiation and agreement between spouses.

The registers also reveal the practical application of the izinnāme system-official marriage permits that had become mandatory by the late 19th century. Originally conceived as a bureaucratic measure to regulate marriage and divorce, the izinnāme evolved into an essential legal instrument ensuring women’s right to remarry. Cases numbered 88 and 164 in the Üsküp registers explicitly record that divorced or widowed women were granted izinnāme documents prior to their remarriage, confirming both their legal eligibility and social status. This demonstrates that the izinnāme was not merely an administrative requirement but a means of protecting women’s rights, preventing future disputes, and upholding the integrity of the marital system under state supervision. The Üsküp cases thus demonstrate how the centralizing reforms of the late Ottoman Empire were effectively implemented in local legal practices across the provinces.

The mode of registration itself reveals much about the nature of local governance and communal oversight in Ottoman society. Many divorces were recorded not in the presence of a

kadı (judge) but before the mahalle ihtiyar heyeti (neighborhood council) or community elders, suggesting that local mediation and social legitimacy were integral to the process. This reflects the persistence of traditional mechanisms of social control and collective responsibility within rural and small-town Ottoman life. Additionally, time discrepancies between the occurrence of divorce and its official registration indicate the flexible and sometimes delayed nature of bureaucratic recording in the provinces.

From a statistical perspective, the records show that divorce cases were concentrated in certain neighborhoods – particularly Yenitepe and Yenibayır – while in many others, only isolated cases occurred. This uneven distribution may be linked to differences in population density, economic structure, and migration patterns. Notably, only one case explicitly records the payment of mehr-i mu'eccel (deferred dower) and nafaqa, implying that economic settlements were either informally arranged or not systematically documented in the provincial registers. Nevertheless, the consistent implementation of the izinnāme system demonstrates that women's post-divorce marital rights were institutionally protected, reflecting the Ottoman legal system's role in maintaining social order during a period of profound transformation.

In conclusion, the Üsküp Divorce Registers (1913-1916) constitute a critical source for understanding the functioning of Ottoman family law in its final decades. They document not only the formal aspects of divorce proceedings but also the lived realities of individuals navigating family dissolution amid war, economic hardship, and social change. The registers reveal how legal norms, religious principles, and communal practices intersected to shape the everyday administration of justice in the Ottoman provinces. As such, they offer both a legal-historical and a socio-cultural window into the late Ottoman world-where law, society, and morality converged in the intimate realm of family life.